

Znanje i stigma odgojitelja o poremećaju iz spektra autizma

Lovrinčević, Zrinka

Postgraduate specialist thesis / Završni specijalistički

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:502088>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-18**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Poslijediplomski specijalistički studij

Rana intervencija u edukacijskoj rehabilitaciji

Zrinka Lovrinčević

**ZNANJE I STIGMA ODGOJITELJA O
POREMEĆAJU IZ SPEKTRA AUTIZMA**

SPECIJALISTIČKI RAD

Zagreb, 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Poslijediplomski specijalistički studij

Rana intervencija u edukacijskoj rehabilitaciji

Zrinka Lovrinčević

**ZNANJE I STIGMA ODGOJITELJA O
POREMEĆAJU IZ SPEKTRA AUTIZMA**

SPECIJALISTIČKI RAD

Mentorica: izv.prof.dr.sc. Sanja Šimleša

Zagreb, 2023.

ZNANJE I STIGMA ODGOJITELJA O POREMEĆAJU IZ SPEKTRA AUTIZMA

Sažetak

Danas se djeca s poremećajem iz spektra autizma nerijetko uključuju u redovne odgojne-obrazovne ustanove, stoga je važno stvoriti optimalne uvjete za provođenje inkluzivne prakse. Stavovi odgojitelja i njihov osjećaj spremnosti za rad glavne su odrednice uspješne inkluzije. Odgojitelj koji je spreman i osposobljen za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma omogućava istoj prikladno zadovoljavanje njihovih potreba, učenje socijalnih i komunikacijskih vještina i povećava osjećaj pripadnosti u skupini.

Cilj ovog rada bio je ispitati kakvo je znanje i postoji li stigma odgojitelja prema poremećaju iz spektra autizma te u kakvom su odnosu isti s obzirom na kronološku dob odgojitelja, neposredno radno iskustvo s djetetom s poremećajem iz spektra autizma te stručna usavršavanja. Također, ispitala se percepcija odgojitelja o vlastitim sposobnostima za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma te njen odnos sa znanjem i stigmom prema poremećaju. U istraživanju je sudjelovalo 266 odgojitelja iz različitih predškolskih ustanova u Republici Hrvatskoj. Podaci su prikupljeni pomoću *Upitnika o znanju i stigmi prema poremećaju iz spektra autizma (Autism Stigma and Knowledge Questionnaire – ASK-Q; Harrison i sur., 2017)* koji je preveden i prilagođen hrvatskom jeziku te pomoću *Upitnik o samoprocjenjenoj kompetentnosti za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma* koji je kreiran u svrhu ovog istraživanja.

Rezultati su pokazali kako svi odgojitelji imaju dobro znanje i nemaju stigmatu prema poremećaju iz spektra autizma te da razlika između odgojitelja postoji samo u odnosu na kronološku dob. Razlike se na ostalim čimbenicima nisu potvrdile. Na procjeni vlastite kompetentnosti za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma odgojitelji su davali neutralno do blago negativne odgovore. Korelacija između samoprocjene i znanja i stigme nije potvrđena. Dobiveni rezultati pružaju uvid u kvalitetu provođenja inkluzivne prakse u Hrvatskoj te ukazuju na potrebu pružanja dodatne podrške odgojiteljima.

Ključne riječi: znanje i stigma, djeca s poremećajem iz spektra autizma, inkluzija, odgojitelji

KNOWLEDGE AND STIGMA REGARDING AUTISM SPECTRUM DISORDER AMONG PRESCHOOL TEACHERS

Abstract

Today, children with an autism spectrum disorder are often included in regular educational institutions, so it is important to create optimal conditions for the implementation of inclusive practice. The attitudes of preschool teachers and their sense of readiness to work are the main determinants of successful inclusion. A preschool teacher who is ready and trained to work with children with an autism spectrum disorder makes it possible to adequately meet their needs, learn social and communication skills, and increases the feeling of belonging to a group.

The aim of this study was to examine knowledge and stigma among preservice teachers towards autism spectrum disorder and in what relation they are with regard to the age, work experience with a child with autism spectrum disorder and educations. Also, this study examined the preschool teacher's perception of their own abilities to work with children with autism spectrum disorders. 266 preschool teachers from various preschool institutions in the Republic of Croatia participated in the research. Data were collected using the *Autism Stigma and Knowledge Questionnaire* (ASK-Q; Harrison et al., 2017), which was translated and adapted to the Croatian language, and the *Questionnaire on self-assessed competence for working with children with autism spectrum disorder* that was created for the purpose of this research.

The results showed that all preschool teachers have good knowledge and have no stigma toward autism spectrum disorder. There was age difference between preschool teachers with respect to knowledge and stigma. Differences on other factors were not confirmed. When assessing their own competence to work with children with autism spectrum disorder, preschool teachers gave neutral to slightly negative answers. The correlation between self-assessment and knowledge and stigma was not confirmed. The obtained results provide an insight into the quality of implementation of inclusive practice in Croatia and indicate the need to provide additional support to preschool teachers.

Key words: *knowledge and stigma, children with autism spectrum disorders, inclusion, preschool teachers*

SADRŽAJ

Uvod	1
Poremećaj iz spektra autizma	3
Klasifikacija.....	3
Prevalencija	5
Etiologija	6
Klinička slika i dijagnostika	7
Rana intervencija	9
Inkluzija djece s poremećajem iz spektra autizma u predškolskoj ustanovi	12
Stavovi i stigma prema djeci s poremećajem iz spektra autizma	15
Cilj istraživanja	19
Problemi i hipoteze istraživanja	19
Problemi istraživanja	19
Hipoteze.....	19
Metode	21
Uzorak	21
Mjerni instrumenti	21
Prikupljanje podataka	22
Rezultati i rasprava	23
Socio-demografski podaci sudionika.....	23
Karakteristike sudionika	23
Znanje i stigma odgojitelja prema poremećaju iz spektra autizma	24
Razlike kod odgojitelja u znanju i stigmati prema poremećaju iz spektra autizma s obzirom na neke njihove karakteristike	26
Samoprocjenjena kompetentnost za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma.....	30
Odnos između samoprocjenjene spremnosti za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma i znanja i stigme prema istom poremećaju.....	31
Doprinosi i ograničenja istraživanja	33
Zaključak	34
Literatura	36

Uvod

Poremećaj iz spektra autizma neurorazvojni je poremećaj koji se javlja u ranom razvojnom razdoblju, a obuhvaća trajne deficite u socijalnoj komunikaciji i socijalnoj interakciji te ograničene, repetitivne obrasce ponašanja, interesa ili aktivnosti (Američka Psihijatrijska Udruga, 2013). Simptomi poremećaja iz spektra autizma značajno oštećuju djetetovo životno funkcioniranje i utječu na kvalitetu života. U odnosu na druge razvojne poremećaje koji djeluju izolirano ili specifično utječu na određeno razvojno područje, ovaj poremećaj istovremeno zahvaća i prožima velik broj razvojnih domena te na različite načine utječe na svaku od njih. Na taj način dolazi do velikog spektra različitih razvojnih profila tako da je svaki pojedinac s ovim poremećajem zasebna individua. Simptomi koji se javljaju kod tih osoba prisutni su od ranog djetinjstva i traju do kraja života te mogu značajno narušavati kvalitetu života.

Istraživanja kontinuirano potvrđuju sve veću prevalenciju poremećaja iz spektra autizma. Taj je podatak iznimno važan za društvo kako bi pravovremeno organiziralo optimalnu podršku za članove svoje zajednice. U tom smislu, rana intervencija vrijedan je i ključan dio podrške djeci s poremećajem iz spektra autizma i njihovim obiteljima. Ona podrazumijeva uključivanje djece s poremećajem iz spektra autizma u redovne ili posebne odgojno-obrazovne programe ovisno o razini funkcionalnosti koju dijete ima. Uključivanjem djece s poremećajem iz spektra autizma u prvi odgojno-obrazovni sustav, a to je vrtić, među djecom urednog razvoja povećava se vjerojatnost optimiziranja razvoja djeteta s teškoćama u razvoju i preveniranjem sekundarnih teškoća i obrazovne zapuštenosti. Kako bi djeca s poremećajem iz spektra autizma ostvarila svoje potencijale unutar odgojno-obrazovnog sustava, potrebna je preobrazba cijele zajednice. Inkluzija djece s poremećajem iz spektra autizma u redovne skupine ne osigurava zadovoljavanje individualnih potreba ukoliko ne dolazi do promjene pristupa i uvjeta prema mogućnostima svakog djeteta. Inkluzija zahtjeva spremnost okoline na tu promjenu kako bi se djeca s teškoćama u razvoju osjećala potpuno ravnopravnim sudionicima odgojno-obrazovnog procesa kao i djeca urednog razvoja. Na taj način utječe se na senzibilitet cijele zajednice koja postaje svjesna potreba drugih, uči o različitostima, kako iste prihvaćati, ali i kako pružiti adekvatnu podršku.

S obzirom da je djeci s poremećajem iz spektra autizma potrebna značajna prilagodba odgojno-obrazovnog sadržaja kako bi napredovali u skladu sa svojim mogućnostima,

odgojitelji moraju biti dovoljno spremni i educirani za rad u inkluzivnoj skupini. Odgojitelji stvaraju inkluzivno okruženje i prilagođavaju uvjete prema djetetovim potrebama. Zbog svog jedinstvenog položaja utječu na djetetov napredak i na razvoj njegovih socijalnih i komunikacijskih vještina. Međutim, stavovi odgojitelja i njihov osjećaj vlastite kompetentnosti za rad u inkluzivnoj skupini određivat će uspješnost uključivanja i povezivanja djece s poremećajem iz spektra autizma s djecom urednog razvoja.

Budući da su odgojitelji nositelji odgojno-obrazovnog rada i aktivni sudionici u procesu rane intervencije, važno je ispitati njihovu spremnost za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma. U skladu s tim, cilj ovog rada je ispitati kvalitetu njihova znanja i kreirane stigme prema poremećaju iz spektra autizma te njihov osjećaj kompetentnosti za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma. Utvrđivanjem znanja i stigme odgojitelja unutar predškolskih ustanova u Hrvatskoj, dobit će se slika kvalitete inkluzivnog prihvaćanja djece s poremećajem iz spektra autizma.

Poremećaj iz spektra autizma

Klasifikacija

Poremećaj iz spektra autizma prvi opisuje američki psihijatar Leo Kanner 1943. godine u svom radu *Autistični poremećaj afektivnih veza*. Prateći i promatrajući pojedinu djecu primijetio je kako dijele niz zajedničkih neuobičajenih osobitosti u ponašanju poput nemogućnost uspostavljanja interakcije, zakašnjeni razvoj govora i upotreba govora na nefunkcionalan način, učestale eholalije, stereotipne igre, inzistiranje na istovjetnosti, nedostatak mašte i dobro mehaničko pamćenje (Bujas Petković, 1995). Kanner je opisani poremećaj nazvao *infantilnim autizmom*. *Infantilni* jer označava javljanje poremećaja u ranom djetinjstvu, a *autizam* zbog izostanka komunikacije s okolinom i sposobnosti uspostavljanja socijalnih veza (Bujas Petković i Frey Škrinjar, 2010). Budući da je Kannerov rad prihvaćen od strane i drugih stručnjaka, isti poremećaj nazivan je i *Kannerovim poremećajem*.

U isto vrijeme, ne znajući za Kannerov rad, austrijski liječnik Hans Asperger opisuje skupinu dječaka čija se klinička slika gotovo u potpunosti podudara s Kannerovim poremećajem. Iznimka je bila to što kod te djece nisu postojale teškoće u govornom i kognitivnom razvoju. Asperger opisani poremećaj naziva *autistična psihopatija*.

Međutim, pojam *autizam* prvi je uveo i upotrijebio švicarski psihijatar Paul Eugen Bleuler početkom 90-tih godina prošloga stoljeća inspiriran grčkom riječi *autos* što znači – sam, biće, suština. Tim pojmom htio je obuhvatiti ponašanje shizofrenih osoba koje se povlače u svoj unutrašnji svijet misli, odvajaju od stvarnosti te pokazuju ograničenost u stvaranju i održavaju socijalnih veza s drugim ljudima. Iako je ta ponašanja Bleuler pripisao shizofreniji i interpretirao kao bolest odraslih, to je potaknulo druge stručnjake na intenzivnije istraživanje i upoznavanje s poremećajem kakvim ga danas poznajemo (Remschmidt, 2009).

Nekoliko desetljeća kasnije, 1943. godine engleska psihijatrica Lorna Wing prepoznaje kako je riječ o skupini pervazivnih razvojnih poremećaja rane dječje dobi odnosno o autističnom kontinuumu te, stoga, uvodi pojam „autistični spektar“. Na taj način dolazi do novog pogleda i razumijevanja samog poremećaja koji sada predstavlja veliku i etiološki raznoliku skupinu kognitivnih i bihevioralnih poremećaja (Bujas Petković i Frey Škrinjar, 2010). To je bila jedna u nizu od donesenih promjena u razumijevanju i pojmovnom određivanju ovog poremećaja.

Unutar svjetski priznatih dijagnostičkih priručnika klasifikacija se poremećaja iz spektra autizma kontinuirano mijenjala. Promjene su se događale u samom nazivu, u broju kriterija, u samim kriterijima (opisima ponašanja), u broju kriterija koje dijete/osoba mora ispunjavati te u oznakama i/ili stanjima koji dodatno opisuju ili isključuju ovu dijagnostičku kategoriju (Cepanec i sur., 2015).

Danas se, prema najnovijem, petom izdanju *Dijagnostičkog i statističkog priručnika za duševne poremećaje* (DSM-V, 2013), autizam više ne klasificira kao dio spektra, već on označava spektar poremećaja. Uvodi se termin *poremećaj iz spektra autizma* (PSA) jer se sada svi poremećaji vezani uz autizam smatraju jedinstvenom cjelinom koji imaju različite stupnjeve težine. Sukladno tome dolazi do promjena i u samim dijagnostičkim kriterijima. Prema DSM-V, poremećaj iz spektra autizma obuhvaća dvije glavne skupine kriterija, a to su (Američka Psihijatrijska Udruga, 2013):

A. Perzistentna odstupanja u socijalnoj komunikaciji i socijalnoj interakciji koja su prisutna u različitim situacijama, a manifestiraju se kroz:

1. odstupanja u socio-emocionalnoj uzajamnosti u rasponu od atipičnog socijalnog pristupa i potpunog izostanka komunikacije do ograničene podjele vlastitih interesa i doživljaja te izostanka samostalnog iniciranja socijalnih interakcija
2. odstupanja u neverbalnoj komunikaciji koja se koriste u socijalnim interakcijama u rasponu od slabo povezane verbalne i neverbalne komunikacije do atipičnosti u kontaktu očima i govoru tijela, nedovoljnom razumijevanju i korištenju gesti te nedostatak facijalnih ekspresija
3. odstupanja u uspostavljanju, odražavanju i razumijevanju socijalnih veza u rasponu od teškoća u prilagođavanju ponašanja u različitim socijalnim situacijama do teškoća u sklapanju prijateljstva odnosno nedostatak interesa za druge

B. Prisutnost ograničenih, repetitivnih obrazaca ponašanja, interesa ili aktivnosti koji se manifestiraju kroz najmanje dva od četiri simptoma:

1. stereotipni ili repetitivni pokreti tijela, upotreba predmeta ili govora
2. inzistiranje na istovjetnosti, nefleksibilno priklanjanje rutinama ili ritualizirani oblici verbalnog i neverbalnog ponašanja
3. ograničeni i atipični interesi prema intenzitetu i usmjerenosti
4. hiperreaktivnost ili hiporeaktivnost na senzoričke podražaje ili atipični interesi na senzoričke aspekte u okolini

Također, uz sve navedeno, svi simptomi moraju biti prisutni u ranom djetinjstvu te klinički značajno narušavati sva područja životnog funkcioniranja. S obzirom da je riječ o spektru poremećaja, DSM-V uvodi stupnjeve koji označavaju težine razina poremećaja. Težine razina poremećaja označavaju ukupnu podršku koja je osobi potrebna u socijalnoj komunikaciji te ograničenim interesima i repetitivnim ponašanjima. Razlikuje se poremećaj iz spektra autizma stupnja 1 koji zahtjeva manju podršku, stupnja 2 koji zahtjeva znatnu podršku te stupnja 3 koji zahtijeva vrlo značajnu podršku (Fung i Hardan, 2014).

Sukladno promjenama u DSM-u dolazi do promjena i u *Međunarodnoj klasifikaciji bolesti i srodnih zdravstvenih problema* (MKB). Prema jedanaestoj najnovijoj verziji MKB-a (2018) poremećaj iz spektra autizma više nije jedan od pervazivnih razvojnih poremećaja kako se donedavno definirao, već se sada klasificira pod jednu kategoriju kao jedinstveni poremećaj unutar neurorazvojnih poremećaja koji uključuje širok spektar teškoća i oštećenja u razvoju kognitivnih i/ili motoričkih funkcija. MKB-11, poremećaj iz spektra autizma, također opisuje kroz simptome perzistentnih deficita u iniciranju i održavanju uzajamne socijalne interakcije i komunikacije kao i kroz ograničene, ponavljajuće i nefleksibilne obrasce ponašanja, interesa ili aktivnosti. Međutim, u odnosu na DSM-V koji je uveo stupnjeve težine odnosno razine potrebne podrške, MKB-11 unutar samog poremećaja iz spektra autizma razlikuje nekoliko potkategorija vezane uz moguće pridružene teškoće kako bi se jasnije opisala klinička slika osobe sa spektra: PSA bez poremećaja intelektualnog razvoja i sa blago ili bez oštećenog funkcionalnog jezika, PSA s poremećajem intelektualnog razvoja i sa blago ili bez oštećenog funkcionalnog jezika, PSA bez poremećaja intelektualnog razvoja i sa oštećenim funkcionalnim jezikom, PSA s poremećajem intelektualnog razvoja i sa oštećenim funkcionalnim jezikom, PSA s poremećajem intelektualnog razvoja i odsustvom funkcionalnog jezika, Drugi specifični PSA te PSA, neoznačen.

Prevalencija

Poremećaj iz spektra autizma jedan je od najučestalijih neurorazvojnih poremećaja dijagnosticiran kod djece rane dobi. Sve veći broj istraživanja posvećuje se ovoj tematici primarno zbog značajnih promjena u prevalenciji poremećaja iz spektra autizma. U posljednjih pedeset godina, stopa učestalosti poremećaja iz spektra autizma eksponencijalno se povećala. Prema izvješćima *Centra za kontrolu i prevenciju bolesti Sjedinjenih Američkih Država*, procjena prevalencije poremećaja iz spektra autizma 1979. godine bila je 1 na 500 djece, a trenutno je 1 na 44 (Center for Disease Control and Prevention, 2021). Utvrđeno je

kako se poremećaj iz spektra autizma javlja među svim rasnim, etničkim i socio-ekonomskim skupinama, no s određenim varijacijama unutar samih skupina. Među dijagnosticiranom osmogodišnjom djecom, procjenjuje se kako jedna trećina, točnije 35.2% ima i intelektualne teškoće. Porast prevalencije poremećaja iz spektra autizma kod djece pripisuje se različitim čimbenicima, uključujući značajne promjene u dijagnostičkim kriterijima i klasifikaciji te davanju dijagnoza u sve ranijoj dobi (Kim i sur., 2014). Osim toga, smatra se kako utjecaj u porastu prevalencije poremećaja iz spektra autizma ima i povećana svijest stručnjaka i šire javnosti o poremećaju i njegovim simptomima, ali i otkrivanje dijagnostičkih zamjena poremećaja iz spektra autizma s intelektualnim teškoćama ili genetskim sindromima (King i Bearman, 2009). Također, među ostalim objašnjenjima navode se i okolinske ili socijalne promjene s biološkim implikacijama (Weintraub, 2011).

U Hrvatskoj je prevalencija poremećaja iz spektra autizma također porastu iz godine u godinu, međutim i dalje značajno niža u odnosu na svjetsku razinu. Prema *Izješću o osobama s invaliditetom u Republici Hrvatskoj* (Benjak, 2021) procjenjuje se kako na 10 000 ljudi samo 9 osoba ima dijagnosticiran poremećaj iz spektra autizma što bi ukupno bilo 3 648 osoba s dijagnozom. S obzirom na ranije navedene moguće uzroke porasta prevalencije na svjetskoj razini, može se zaključiti kako u Hrvatskoj još uvijek postoje teškoće u istima. Podaci upućuju na manjak provođenja probira i dijagnostike, postojanje nejasnih i neujednačenih kriterija te standardiziranih mjernih instrumenata prilikom procjene, nedovoljne educiranosti stručnjaka, česte dijagnostičke zamjene, dijagnosticiranje poremećaja u sve kasnijoj dobi, nedovoljno dostupne usluge dijagnostike te smanjenoj svijesti javnosti o ranim znacima poremećaja iz spektra autizma u ranoj predškolskoj dobi (Cepanec i sur., 2015; Davidovitch i sur., 2015; May i sur., 2017).

Etiologija

Uzroci poremećaja iz spektra autizma još uvijek nisu u potpunosti poznati ni znanstveno utvrđeni. Iako postoji nekoliko teorija o nastanku istoga, niti jedna ne pruža cjelovito objašnjenje. Dosadašnja istraživanja ukazuju kako je riječ o različitim uzročnim čimbenicima odnosno pojavnost poremećaja iz spektra autizma povezana je s određenim genetskim i okolinskim utjecajima.

Istraživanja na blizancima i među braćom i sestrama utvrđuju kako je vjerojatnost nasljeđivanja poremećaja unutar obitelji izrazito visoka i pod utjecajem nasljeđa. Osim toga,

utvrđeno je kako se poremećaja iz spektra autizma četiri puta češće dijagnosticira kod dječaka nego kod djevojčica. Pretpostavlja se kako se simptomi kod djevojčica očituju na drugačiji način nego kod dječaka. Djevojčice su po prirodi povučenije i sklonije samostalnoj igri u odnosu na dječake što može i ne mora biti oznaka za autizam, a time otežava proces identifikacije. Međutim, kod djece s poremećajem iz spektra autizma utvrđeno je kako su ponavljajuća ponašanja teškoće u samokontroli impulzivnog ponašanja češće kod dječaka, nego djevojčica. S obzirom da su ta ponašanja uočljivija u odnosu na teškoću socijalne komunikacije, moguće je kako se zbog toga češće isti poremećaj lakše i češće prepoznaje kod dječaka (Rynkiewicz i sur., 2016).

Nadalje, pretpostavka je da promjene u određenim genima kod roditelja povećavaju rizik da dijete razvije poremećaj iz spektra autizma, čak iako ga oni nemaju. Većina tih genetskih promjena sama po sebi nije uzrok poremećaju, ali smatra se kako povećavaju rizik od nastanka istog (Remschmidt, 2009).

S obzirom na povezanost s pojedinim genetskim anomalijama, utvrđeno je kako se poremećaj iz spektra autizma može javiti uz fenilketonuriju, tuberoznu sklerozu, fragilni X kromosom, neurokutani sindrom, Rettov sindrom, Angelmanov sindrom i Smith–Lemli–Opitz sindrom (Golla i Evans, 2015).

Međutim, vanjski čimbenici također mogu utjecati na razvoj poremećaja iz spektra autizma. Među rizične čimbenike ubrajaju se infekcije i/ili upale tijekom trudnoće i prvih mjeseci djetetova života, komplikacije tijekom poroda i drugi koji mogu uzrokovati moždano oštećenje (Bujas Petković i Frey Škrinjar, 2010).

Klinička slika i dijagnostika

Poremećaj iz spektra autizma javlja se od rane dječje dobi i traje cijeli život. Ubrzo nakon djetetova rođenja uočavaju se atipična ponašanja i teškoće na svim područjima života (Bujas-Petković, 1995). Međutim do postavljanja ispravne dijagnoze može proći i nekoliko godina koje su vrlo važne s obzirom na uključivanje u proces rane intervencije. Što se obitelj ranije uključi u proces rane intervencije to su rezultati bolji uključujući utjecaj na obiteljsku strukturu i opću kvalitetu života najprije djeteta, ali i cijele obitelji (Ljubešić, 2003).

Poremećaj iz spektra autizma očituje se u prve tri godine djetetova života, a s djetetovim sazrijevanjem znakovi poremećaja postaju sve uočljiviji i prisutniji. U dobi kada se očekuje

intenzivni razvoj govora i socijalizacije uočava se kašnjenje u jezično-govornim sposobnostima kao i teškoće u povezivanju s okolinom. Teškoće na području govora ne kompenziraju se uporabom neverbalne komunikacije, uspostavljanjem kontakta očiju niti korištenjem gesti. Tijekom druge godine djetetova života, manifestiraju se ograničeni interesi, smanjen raspon facijalnih ekspresija, odsustvo združene pažnje, smanjena empatija i sposobnost imitacije (Chawarska i sur., 2007). Također, uočavaju se i druga neobična ponašanja poput stereotipnih pokreta tijelom i/ili uporaba predmeta, senzorička preosjetljivost ili neosjetljivost na različite podražaje te rigidnost u slijeđenju rutina.

Istraživači čeznu za što ranijem postavljanju dijagnoze s obzirom na svjesnost utjecaja rane intervencije na djetetov razvoj. Međutim, postavljanje dijagnoze prije navršenih 18 mjeseci povećava vjerojatnost dijagnostičke zamjene odnosno nerazlikovanja poremećaja iz spektra autizma od drugih razvojnih odstupanja što ne znači da se ponašanja karakteristična za poremećaj iz spektra autizma ne mogu uočiti ranije, već da je dijagnostika otežana i time znatno manje pouzdana (García-Primo i sur., 2014). Prvi korak prije postavljanja dijagnoze je rano uočavanje i prepoznavanje razvojnih odstupanja te korištenje probirnih ljestvica koje potvrđuju ili odbacuju sumnju za postojanje poremećaja. Najoptimalnija dob djeteta za provedbu probira smatra se između 18. i 30. mjeseca (Kleinman i sur., 2008). Postupak probira uključuje dva koraka, a oba ga provodi izabrani doktor primarne zdravstvene zaštite. Probirna ljestvica M-CHAT-R/F (*Modified Checklist for Autism in Toddlers – Revised with Follow up*) je ljestvica koja se koristi ukoliko postoji sumnja na poremećaj iz spektra autizma (Robins i sur., 2014). Ukoliko se tijekom postupka utvrdi visok rizik za postojanje poremećaja, dijete se uključuje u sustav rane intervencije i upućuje na dijagnostički postupak. Koraci dijagnostičkog postupka uključuju procjenu mjernim instrumentima specifičnim za dijagnostiku poremećaja iz spektra autizma, procjenu obilježja općeg ponašanja i razvojnog statusa pojedinih razvojnih područja te obavljanje ciljanih biomedicinskih pretraga. Zlatnim standardom dijagnostike smatra se kombinacija mjernih instrumenata ADOS-2 (*Autism Diagnostic Observation Schedule – 2*) i ADI-R (*Autism Diagnostic Interview – Revised*). Osim toga, nužno je prikupiti informacije o djetetu iz više različitih izvora i opažati djetetova ponašanja kako bi se povećala preciznost u postavljanju dijagnoze. Pouzdanost dijagnoze ovisit će o karakteristikama napravljene procjene, dobi u kojoj se dijagnoza postavlja, razvijenosti djetetovih kognitivnih sposobnosti te uključenosti u intervencijske programe (Woolfenden i sur., 2012).

Budući da znanost nije uspjela pronaći ni jedan biomedicinski dijagnostički marker ovog poremećaja unatoč tome što postoje određene neurobiološke karakteristike kod djece s poremećajem iz spektra autizma, dijagnoza se postavlja još uvijek isključivo na temelju bihevioralnih obilježja. Dijagnostički kriteriji za poremećaj iz spektra autizma, kako je ranije opisano, odnose se na postojanje određenih ponašajnih obrazaca te se ne uzimaju u obzir moguća medicinska obilježja (Volkmar i sur., 2013).

Veliku ulogu u pravilnom postavljanju dijagnoze ima educiranost i iskustvo stručnjaka. Stručnjaci bi trebali imati znanja o karakteristikama urednog razvoja, znanja o razvojnim promjenama i varijacijama simptoma poremećaja iz spektra autizma, ali i znanja o karakteristikama drugih razvojnih odstupanja i poremećaja (Steiner i sur., 2012). Ukoliko se utvrdi postojanje poremećaja, stručnjaci nude preporuke za uključivanje u primjerene oblike podrške te upućuju roditelje u načine ostvarivanja prava iz sustava socijalne skrbi.

Rana intervencija

U ranom djetinjstvu dječji mozak se naglo razvija, dijete intenzivno uči i stječe iskustva. Sam proces učenja započinje već u prenatalnom razdoblju, dok ubrzano raste nakon djetetova rođenja. Iz tog razloga, rano djetinjstvo posebno je osjetljivo životno razbolje koje ostavlja značajne posljedice na cjelokupan razvitak djeteta. Rana intervencija kao organizirani sustav podrške djetetu i njegovoj obitelji, prepoznaje tu važnost ranog učenja. Uključivanje djeteta u proces rane intervencije osim što je ekonomski isplativo, donosi i značajan benefit u djetetovom općem funkcioniranju (Ljubešić, 2003).

Suvremena rana intervencija definira se kao međusektorski, interdisciplinarni, integrirani i koordinirani sustav individualiziranih i djelotvornih usluga koje se pružaju u djetetovom prirodnom okruženju od rođenja do treće godine života ili do polaska u školu. Cilj rane intervencije je unaprijediti djetetovo zdravlje i blagostanje, osnažiti razvoj vještina, smanjiti razvojna odstupanja, prevenirati funkcionalna pogoršanja i unaprijediti prilagodljivo roditeljstvo te cjelokupno obiteljsko djelovanje. Rana intervencija vodi se prema načelu *usmjerenost na obitelj* odnosno partnerski uključuje cijelu obitelj u sustav podrške te proširuju njihova znanja i vještine u zadovoljavanju djetetovih potreba s ciljem unaprjeđenja djetetova učenja, ali i djetetove sposobnosti u sudjelovanju u aktivnostima cijele zajednice (Ljubešić, 2003). Osim toga, rana intervencija podržava inkluzivno uključivanje djeteta u odgojno-

obrazovne ustanove s obzirom da se bilježe pozitivni ishodi kroz druženja s djecom urednog razvoja.

Djeca s poremećajem iz spektra autizma imaju značajno narušene socio-kognitivne sposobnosti što se manifestira u njihovim komunikacijskim i interakcijskim sposobnostima te općem funkcioniranju. Sustav rane intervencije obuhvaća nekoliko različitih modela s obzirom na utvrđenu učinkovitost. Drugim riječima, postoje znanstveno utemeljene intervencije, intervencije u prodroru i neutemeljene intervencije. Ne postoji općeprihvaćena i jedinstvena intervencija za djecu s poremećajem iz spektra autizma, međutim dužnost stručnjaka je koristiti intervencije za koje postoji dovoljan broj dokaza da rezultiraju pozitivnim učincima (Popčević i sur., 2016). U znanstveno utemeljene intervencije ubrajaju se (Steinbrenner i sur., 2020):

- intervencije usmjerene na mijenjanje podražaja koje prethode ponašanju
- Ayres terapija senzorne integracije
- potpomognuta komunikacija
- intervencija bihevioralnih impulsa
- kognitivno-bihevioralne intervencije
- diferencijalno pojačanje zamjenskog, nekompatibilnog ili drugog ponašanja
- poučavanje diskriminativnim nalogima
- trening odvojenih procesa
- intervencija temeljena na vježbanju i na pokretima
- gašenje
- strategija funkcionalne procjene ponašanja
- poticanje funkcionalne komunikacije
- učenje po modelu
- muzikoterapija
- naturalistička intervencija
- pristup u kojem su roditelji aktivno uključeni u intervenciju
- vršnjački vođena intervencija
- pojačavanje ponašanja
- intervencija prekidanja i preusmjeravanje ponašanja
- poticanje samoregulacije
- socijalne priče i scenariji

- poticanje socijalnih vještina
- analiza zadataka
- intervencija koja se temelji na tehnologiji
- strategija vremenske odgode
- strategija video modeliranja
- vizualna podrška

Osim odabira vrste rane intervencije, važno je voditi računa i o temeljnim principima rane intervencije (Lindgren i Doobay, 2011):

- uključivanje djece u program rane intervencije već kod postavljene sumnje na poremećaj iz spektra autizma, bez čekanja utvrđene dijagnoze
- dostupnost programa uz planirane aktivnosti koje imaju cilj poticati razvoj socijalne komunikacije, igre, generalizaciju naučenog, smanjiti nepoželjne oblike ponašanja
- individualni rad s djetetom i rad u manjim grupama djece
- uključivanje obitelji u proces rane intervencije
- stvaranje prilika za interakciju s vršnjacima urednog razvoja
- kontinuirano praćenje i evidentiranje djetetova napretka te prilagođavanje programa sukladno evaluaciji
- osiguravanje strukturirane i prilagođene okoline
- generalizacija naučenog u novonastalim situacijama

Rana intervencija prepoznaje važnost uključivanja djetetove okoline kako bi se dodatno podržao djetetov cjelokupni razvoj. Osim obitelji, stručnjaci rane intervencije partnerski grade odnos i sa drugim osobama uključenima u djetetov rast i razvoj, a među njima su svakako odgojitelji. Odgojitelji znatno utječu na kvalitetu djetetovog boravka u vrtiću jer predstavljaju ključne aktere u stvaranju poticajne i inkluzivne okoline. Povezivanjem ranog predškolskog odgoja s intervencijama unutar obitelji djeluje se na sva područja djetetove okoline i time povećava vjerojatnost djetetova napretka.

Inkluzija djece s poremećajem iz spektra autizma u predškolskoj ustanovi

Uključivanje djece s poremećajem iz spektra autizma u redovne odgojno-obrazovne ustanove omogućuje djeci učenje socijalnih i akademskih vještina u prirodnoj okolini sa svojim vršnjacima te pomaže djeci i njihovim obiteljima u povezivanju sa zajednicom. Tijekom povijesti, djecu s teškoćama u razvoju, a tako i djecu s poremećajem iz spektra autizma odbacivalo se i marginaliziralo iz društva. Danas se kroz različite zakonske regulative i mjere promiče inkluzivno uključivanje djece s teškoćama u razvoju s djecom urednog razvoja kao potpuno ravnopravne sudionike u odgojno-obrazovnom procesu. Inkluzija podrazumijeva spremnost društva na promjenu i prilagodbu prema potrebama pojedinca. Ranije se djecu s poremećajem iz spektra autizma upućivalo u posebne ustanove za djecu s intelektualnim teškoćama, dok ih je danas moguće uključiti kroz dva organizacijska oblika: u redovne i posebne odgojno-obrazovne skupine ovisno o stupnju djetetove teškoće. Međutim, poteškoće s kojima se susreću djeca s poremećajem iz spektra autizma ne nestaju samim uključivanjem u redovni sustav odgoja i obrazovanja. Bez optimalnih uvjeta i dostupnosti specifičnih metoda rada koje su prilagođene prema potrebama djece te odgojitelja spremnih za rad s djecom s teškoćama, inkluzija se ne može provoditi (Ljubetić, 2001).

Cilj inkluzije jest povezati dijete s teškoćama u razvoju s ostatkom zajednice, prevenirati razvoj sekundarnih teškoća kod djeteta te povećati djetetovo funkcioniranje i kvalitetu života. Preporuka je uključivanje djeteta s teškoćama u odgojno-obrazovni sustav najkasnije do djetetove četvrte godine života kako bi se izbjegle potencijalne nepoželjne posljedice, ali i ujedno utjecalo na razvoj empatije i prihvaćanje različitosti kod ostale djece (Rudelić i sur., 2013).

U predškolskim ustanovama, odgojno-obrazovni rad nosi odgojitelj. Odgojitelj surađuje sa stručnim timom vrtića (psiholog, logoped, edukacijski rehabilitator, pedagog) kako bi prilagodio organizirane aktivnosti i igru djetetu s poremećajem iz spektra autizma prema njegovim mogućnostima i interesima. Poželjno je da se odgojitelj koji ima dijete s poremećajem iz spektra autizma u svojoj odgojnoj skupini dodatno educira kako bi povećao opseg svojih kompetencija potrebnih za inkluzivnu praksu. Dodatna stručna usavršavanja omogućuju odgojiteljima lakše prepoznavanje razvojnih odstupanja što ubrzava proces upućivanja djeteta na procjenu i uključivanja u ranu intervenciju. Od trenutka uočavanja prvih znakova poremećaja iz spektra autizma, važno je uključiti dijete u postupak rane intervencije

radi postizanja što većeg napretka kod djeteta. Osim podrške u specijaliziranim ustanovama, jedan dio rane intervencije provodi se u inkluzivnim odgojno-obrazovnim skupinama gdje se kreiraju uvjeti koji će poticati djetetove potencijale. U skladu s tim, u suradnji sa stručnim timom odgojitelji kreiraju osobni kurikulum za dijete s poremećajem iz spektra autizma. Osobni kurikulum podrazumijeva izradu djetetovog razvojnog profila na temelju kojih se postavljaju individualizirani odgojno-obrazovni ciljevi i planira uvođenje procijenjene podrške. Odgojitelji na temelju osobnog kurikuluma provode i realiziraju situacije i aktivnosti u kojima se potiče ostvarivanje postavljenih ciljeva za dijete. Sustavno se prate djetetova ponašanja i postignuća kako bi se nakon određenog vremenskog razdoblja moglo vrednovati ostvarenje osobnog kurikuluma i time utvrditi učinkovitost primijenjenih pristupa u radu s djetetom. Ukoliko odgojitelji ne pristupaju djetetu s poremećajem iz spektra autizma na prilagođen i individualiziran pristup, postavljeni razvojni ciljevi ostat će neostvareni. Odgojitelj mora prilagođavati prostorne uvjete u kojima radi kako bi za dijete s poremećajem iz spektra autizma okolina bila dovoljno sigurna, poticajna i pristupačna, ali isto tako i mijenjati strategije poučavanja prilagođavajući ih prema potrebama djeteta. Individualiziranim pristupom omogućuje se djetetu lakše usvajanje novih vještina, proširivanje područja interesa, smanjivanje nepoželjnih ponašanja te bolje povezivanje s vršnjacima (Nacionalni dokument okvira za poticanje prilagodbu iskustava učenja te vrednovanja postignuća djece i učenika s teškoćama, 2017).

Istraživanja potvrđuju brojne prednosti uključivanja djece s poremećajem iz spektra autizma u redovne skupine njihovih vršnjaka. U interakciji s vršnjacima djeca s poremećajem iz spektra autizma imaju priliku razvijati svoje socijalne vještine i opće sposobnosti. Inkluzivno okruženje pruža im priliku za zajedničko učenje, igranje, prihvaćanje različitosti i međusobno poštivanje u kojem obje strane profitiraju. Kod djece s poremećajem iz spektra autizma dolazi do napretka u različitim razvojnim područjima te povećanja osjećaja pripadnosti (Ferraioli i Harris, 2011), dok kod ostale djece u skupini dolazi do razvoja suradničkih vještina te se povećava osjećaj tolerancije za različitost i empatija za drugoga (Diamond, 2001; Lieber i sur., 1998; Nikolarazi, 2005). Djeca koja borave u inkluzivnim skupinama postaju svjesnija potreba drugih, uče o međusobnim različitostima, kako prihvaćati i pomagati drugima. Odgovornost za stvaranje optimalnih uvjeta inkluzije u kojoj će se poticati rast i razvoj svakog djeteta najprije nose odgojitelji od koji se traži visoka kompetentnost i stručnost u radu sa svom djecom (Pinoza Kukurin, 1999).

Kompetencije i stručnost odgojitelja znatno utječu na kvalitetu provođenja inkluzivne prakse. Ukoliko odgojitelji doživljavaju i procjenjuju dijete s poremećajem iz spektra autizma na temelju njegovih teškoća i ograničenja, umjesto da se usmjeravaju na djetetove mogućnosti i interese, dijete neće biti u mogućnosti ostvariti svoje potencijale u potpunosti. Stoga je od iznimne važnosti djelovati na stručnost i spremnost odgojitelja za rad u inkluzivnim skupinama. Pozitivni stavovi odgojitelja ključni u realizaciji inkluzije (Chung i sur., 2015; Hodkinson, 2005). Odgojitelji koji potiču djecu na međusobno prihvaćanje i uvažavanje različitosti, u konačnici, utječu na stvaranje društva bez stigmi i socijalnog isključivanja osoba s poremećajem iz spektra autizma.

Stavovi i stigma prema djeci s poremećajem iz spektra autizma

Kroz povijest odnos se prema djeci s teškoćama u razvoju mijenjao kako su se mijenjali i stavovi prema njima. Pod utjecajem svjetske globalizacije i novih spoznaja u društvu stavovi prema djeci s teškoćama počeli su se mijenjati od odbacivanja prema prihvaćanju (Najman Hižman i sur., 2008). Za svako ljudsko biće od izuzetne je važnosti za mentalno zdravlje biti dio zajednice i osjećati se prihvaćenim. Međutim, istraživanja pokazuju kako put prihvaćanja i uključivanja u društvo djece s teškoćama u razvoju još uvijek traje, posebice za djecu s poremećajem iz spektra autizma (Huskin i sur., 2018; Jones i sur., 2021) zato je od ključne važnosti da odgojne i obrazovne institucije potiču društvo na mijenjanje uobičajenih obrazaca ponašanja i time stvaraju okruženje u kojem će vladati tolerancija i ravnopravnost za sve pojedince.

Prvi korak u povezivanju djece s poremećajem iz spektra autizma sa zajednicom je uključivanjem u inkluzivne odgojno-obrazovne sustave. Svako dijete s teškoćama u razvoju prema *Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom* ima pravo na odgoj i obrazovanje bez diskriminacije i isključivanja. Međutim, unatoč zakonskim i pravnim mjerama o važnosti provođenja inkluzije, ona se i dalje ne provodi na optimalnoj razini, a njena kvaliteta se značajno razlikuje od zemlje do zemlje (van Kessel i sur., 2020). Sustav koji podržava inkluzivnu praksu podrazumijeva da svi njeni sudionici imaju pozitivne stavove prema inkluziji i djeci s poremećajem iz spektra autizma. S obzirom da su odgojitelji nositelji i kreatori odgojno-obrazovnog rada i ozračja unutar skupine, njihovi su stavovi jedan od značajnih prediktora uspješne inkluzije (Loborec i Bouillet, 2012; Rose i Smith, 1993). Iako postoje razni uvjeti potrebni za stvaranje optimalne inkluzivne prakse među kojima su prostorno-materijalne karakteristike, struktura i brojčano stanje djece u skupini, ipak spremnost odgojitelja za rad s djecom s teškoćama u razvoju najznačajnije određuje kvalitetu inkluzije. Stoga, ukoliko odgojitelji ne pokazuju spremnost za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma i pozitivne stavove prema istima, inkluzivno okruženje unutar odgojne skupine neće biti na zadovoljavajućoj razini, a stigmatizacija prema djeci s poremećajem iz spektra autizma će rasti. Stigma se definira kao društveno diskreditirajući stereotip prema nekom obilježju na način da se osobe koje posjeduju isti osjećaju inferiornima (Goffman, 1963). Negativni stavovi prema poremećaju iz spektra autizma dovode do stvaranja stigme odnosno do socijalnog isključivanja i izoliranja djece koja ga imaju (Harrison i sur. 2017; Obeid i sur. 2015; Someki i sur. 2018).

Prijašnja istraživanja ukazivala su na manjak znanja i informiranosti odgojitelja i učitelja o djeci s teškoćama u razvoju što je dovodilo do otpora u procesu prihvaćanja (Forlin i sur., 1996; Radovančić, 1985; Vaughn i sur., 1996), no sve većim prodorom inkluzije unutar odgojno-obrazovnih ustanova i većom razinom informiranosti dolazi do porasta svjesnosti o važnosti uključivanja djece s teškoćama u razvoju u redovne skupine, a time i do sve pozitivnijih stajališta prema istima (Gu, 2009; Killoran i sur., 2007; Skočić Mihić, 2011). Sve veći broj istraživanja potvrđuje kako odgojitelji podržavaju uključivanje djece s teškoćama u razvoju u redovne odgojno-obrazovne skupine te smatraju kako inkluzivna praksa povećava kvalitetu života djece s teškoćama u razvoju (Jerković, 2021; Killoran i sur., 2007; Loborec i Bouillet, 2012; Skočić Mihić, 2011; Varlier i Vuran, 2006). Unatoč pozitivnim stavovima, istraživanja pokazuju kako odgojitelji vlastitu kompetentnost za rad s djecom s teškoćama u razvoju procjenjuju neutralno i negativno (Barić, 2016; Loborec i Bouillet, 2012; Skočić Mihić, 2011; Sunko, 2010).

Manji se broj istraživanja usmjerio na ispitivanje znanja i stavova odgojitelja prema inkluziji djece s poremećajem iz spektra autizma, posebice u Hrvatskoj. U tekstu ispod pružit će se neki od njih.

Istraživanje koje je ispitalo stavove i percipiranu učinkovitost odgojitelja prema inkluziji djece s poremećajem iz spektra autizma u Švedskoj pokazalo je kako odgojitelji općenito imaju pozitivne stavove prema djeci s poremećajem iz spektra autizma, no neutralan kada je riječ o uključivanju istih u redovne odgojno-obrazovne skupine. Dobiveni rezultati upućuju kako su pozitivni stavovi bili značajno povezani s pohađanjem specijalnog obrazovanja i stručnog usavršavanja na način da što je znanje o poremećaju iz spektra autizma bilo veće to je stav prema djeci s poremećajem iz spektra autizma i inkluziji bio pozitivniji. U ovom istraživanju nije se potvrdila povezanost između samoučinkovitosti i stavova odgojitelja prema inkluziji (Engstrand i Roll-Pettersson, 2012).

Nadalje, istraživači Barned i sur. (2011) su ispitujući uvjerenja i stavove studenta ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja o poremećaju iz spektra autizma došli do zaključka kako isti nemaju dovoljno znanja o poremećaju iz spektra autizma ni o posebnim potrebama te djece. Unatoč tome, većina sudionika općenito podržava inkluziju i pokazuje želju da se više educira o tome.

Slično istraživanje, provedeno u Jemenu (Taresh i sur., 2020) otkrilo je kako među odgojiteljima postoje različita pogrešna uvjerenja i praznovjerja o poremećaju iz spektra

autizma. Dobiveni rezultati govore o snažnom kulturalnom utjecaju, utjecaju religijskih i praznovjernih uvjerenja na poremećaj iz spektra autizma. Osim toga, nije se pronašla statistički značajna razlika s obzirom na razinu obrazovanja ni s obzirom na radno iskustvo. Autori naglašavaju važnost utjecaja masovnih medija na povećavanje razine svijesti i znanja o djeci s poremećajem iz spektra autizma kako bi se povećale vjerojatnosti pružanja maksimalne podrške i rane intervencije toj djeci.

Istraživanje provedeno u Kini ispitivalo je stavove, znanje i percepciju odgojitelja prema poremećaju iz spektra autizma (Liu i sur., 2016). Pokazalo se kako među odgojiteljima postoji nedostatak znanja i vještina potrebnih za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma, ali i o samom poremećaju. Potvrdilo se da je razina obrazovanja u pozitivnoj korelaciji sa znanjem. Unatoč nedovoljnom poznavanju poremećaja, rezultati pokazuju kako su odgojitelji imali pozitivan stav prema inkluziji djece s poremećajem iz spektra autizma te da su pokazali želju za dodatnim educiranjem.

Slična studija provedena u Hrvatskoj potvrđuje kako su odgojitelji imali pozitivne stavove prema inkluziji djece s poremećajem iz spektra autizma, ali negativan stav kada se tražila osobna inicijativa i rad u inkluzivnoj skupini (Sunko, 2010). Također, odgojitelji s više godina radnog staža imali su izrazito nepovoljna stajališta prema inkluziji u odnosu na odgojitelje s manje godina radnog staža. Rezultati ovog istraživanja upućuju na potrebu dopune postojećih oblika obrazovanja odnosno znatnu promjenu u obrazovnom kurikulumu odgojitelja.

Drugo istraživanje u Hrvatskoj (Sanković, 2020) ispitivalo je samoprocjenu kompetencija odgojitelja za rad s djecom s poremećajima spektra autizma. Odgojitelji su se procjenjivali nedovoljno educirano i kompetentno za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma. Osim toga, navodili su potrebu za većim educiranjem na tom području unutar formalnog obrazovanja, ali i putem stručnih usavršavanja.

Sukladno svemu navedenom, zaključuje se kako se odgojitelji ne osjećaju dovoljno kompetentnima ni educiranima za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma čak ni kada postoje pozitivni stavovi prema inkluziji. Također, istraživanja ukazuju kako odgojitelji nemaju osnovna znanja o poremećaju iz spektra autizma, ali da unatoč tome neki podržavaju inkluziju. Međutim, neka istraživanja upućuju suprotno. Naime, Handayani i Pramesti (2018) u svom su istraživanju imali za cilj istražiti znanje i stigmatu prema poremećaju iz spektra autizma kod indonezijski roditelja, učitelja i terapeuta. Rezultati ove studije pokazali su kako su roditelji i stručnjaci imali odgovarajuće znanje o autizmu te nisu imali stigmatu prema

poremećaju. Iako su u uzorku bili učitelji, a ne odgojitelji, navedeno istraživanje od ključne je važnosti za ovaj rad s obzirom na sličnost metodologije odnosno korištenja istog upitnika.

Pozitivan stav prema djeci s poremećajem iz spektra autizma može doprinijeti razvoju potrebnih kompetencija za inkluzivnu praksu (Bender i sur., 1995) te biti značajno povezan s razinom stručnog znanja (Engstrand i Roll-Pettersson, 2012; Gillespie-Lynch i sur., 2015; Ling i sur., 2010; Obeid i sur., 2015). Osjećaj spremnosti i kompetentnosti za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma raste s pohađanjem specijaliziranih edukacija koje utječu na povećanje opsega znanja o djetetovoj teškoći i poboljšanja vještine potrebnih u radu s istima (Bouillet, 2011; Reber i sur., 1995; Park i sur., 2010; Stoiber i sur., 1998). Povećanjem znanja o poremećaju iz spektra autizma, smanjuje se stigma prema istome (Gillespie-Lynch i sur., 2015; Obeid i sur., 2015).

Osim toga, neka su istraživanja potvrdila kako je neposredno iskustvo u radu s djecom s teškoćama u razvoju pozitivno povezano s pozitivnim stavovima prema istima (Avramidis i sur., 2000; Campbell i sur., 2003; Cheng, 2001; de Boer i sur., 2010; Gu, 2009; Loborec i Bouillet, 2012; Puž, 2016). Drugim riječima, odgojitelji koji su imali više neposrednog rada s djecom s poremećajem iz spektra autizma imali su pozitivnije stavove prema samom poremećaju te kvalitetnije provodili inkluziju. Praktično iskustvo proširuje teorijska znanja i tako djeluje na samopouzdanje u vlastite kompetencije i pozitivnije stavove.

Također, kronološka dob odgojitelja često se pokazuje kao jedan od faktora koji je usko vezan uz percepciju odgojno-obrazovnog uključivanja djece s teškoćama u razvoju. Prihvatanje inkluzije opada sa starošću što bi značilo da stariji odgojitelji imaju negativnije stavove od mlađih i obrnuto (Gu, 2009, Skočić-Mihić, 2011; de Boer i sur., 2010). Mlađi odgojitelji pokazuju veću razinu informacijske pismenosti što znači da brže i lakše dolaze do potrebnih informacija o djeci s poremećajem iz spektra autizma, a time do pozitivnijih stajališta o istima.

Stavovi i spremnost odgojitelja značajno određuju način djetetovog socijalnog uključivanja i povezivanja s drugom djecom. Rana iskustva socijalizacije s vršnjacima djeci s poremećajem iz spektra autizma od iznimne je važnosti s obzirom da pomaže u ostvarivanju većeg i bržeg općeg razvojnog napretka. Oblikovanje pozitivnih stavova složen je i dugotrajan proces koji je nužan ne samo u odgojno-obrazovnim institucijama, već i u cijeloj zajednici kako bi se djeca s poremećajem iz spektra autizma osjećala prihvaćenim dijelom društva. Upoznavanje sa specifičnostima navedenog poremećaja i neposredno iskustvo ključni su faktori u kreiranju

pozitivnih stavova. Na stavove se putem tih i drugih faktora može i treba utjecati kako bi se djeci s poremećajem iz spektra pomoglo u boljem inkluzivnom povezivanju sa zajednicom.

Cilj istraživanja

Cilj istraživanja je utvrditi postoji li stigma i kakvo je znanje odgojitelja o poremećaju iz spektra autizma te ispitati kako odgojitelji procjenjuju vlastitu kompetentnost za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma. Osim toga, cilj je utvrditi odnos nekih socio-demografskih karakteristika, osobnog iskustva u radu s djecom s poremećajem iz spektra autizma, količine prethodno stečenog znanja putem obrazovanja i stručnog usavršavanja te samoprocjenjene kompetentnosti za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma na stigmatu i znanje odgojitelja o poremećaju iz spektra autizma.

Problemi i hipoteze istraživanja

Problemi istraživanja

1. Utvrditi kakvo je znanje odgojitelja o poremećaju iz spektra autizma.
2. Utvrditi postoji li stigma odgojitelja prema poremećaju iz spektra autizma.
3. Utvrditi odnos nekih socio-demografskih karakteristika (dob, iskustvo u radu s djecom s poremećajem iz spektra autizma i stručno usavršavanje) na znanje i stigmatu odgojitelja o poremećaju iz spektra autizma.
4. Utvrditi kako odgojitelji procjenjuju vlastitu kompetentnost za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma te kako je ista povezana s njihovim znanjem i stigmatom o poremećaju iz spektra autizma.

Hipoteze

H1: Većina odgojitelja će pokazati dobro znanje o poremećaju iz spektra autizma i neće imati stigmatu prema poremećaju.

H2: Postojat će razlike kod odgojiteljica u znanju i stigmatu prema poremećaju iz spektra autizma s obzirom na neke njihove karakteristike s tim da će:

H2a: Mlađi odgojitelji imati više znanja i manju stigmatu prema poremećaju iz spektra autizma.

H2b: Odgojitelji s prethodnim radnim iskustvom s djecom s poremećajem iz spektra autizma imati veće znanje i manju stigmu prema poremećaju iz spektra autizma.

H2c: Odgojitelji koji su išli na dodatna stručna usavršavanja vezana za poremećaj iz spektra autizma imati veće znanje i manju stigmu prema poremećaju iz spektra autizma.

H3: Odgojitelji će u prosjeku imati negativne samoprocjenjene kompetencije za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma.

H4: Postojat će statistički značajna korelacija između samoprocjenjene kompetencije za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma i znanja i stigme prema poremećaju iz spektra autizma.

H4a: Samoprocjenjena kompetencija za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma i znanje o poremećaju iz spektra autizma bit će pozitivno povezane.

H4b: Samoprocjenjena kompetencija za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma i stigma prema poremećaju iz spektra autizma bit će negativno povezane.

Metode

Uzorak

Istraživanje je provedeno na prigodnom uzorku odgojitelja. U istom je sudjelovalo 266 odgojitelja iz različitih ustanova ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja na području cijele Republike Hrvatske. Raspon dobi kretao se od 21 do 64 godine ($M=43.05$, $SD=12.41$). Najveći broj sudionika bio je iz Osijeka (52.3%), zatim iz Zagreba (25.6%) i Splita (11.7%). Manji postotak sudionika bio je iz Karlovca, Rijeke, Buje, Čepina, Korčule, Rovinja i Velikog Rastovca, a najmanji iz Pule, Sinja, Trogira, Kaštele, Rogoznice, Tovarnika, Čeminca i Vrbovca.

Mjerni instrumenti

Obilježja uzorka ispitana su *Upitnikom o socio-demografskim podacima* koji je uključivao varijable poput: dobi, radnog staža, prethodnog iskustva u radu s djecom s poremećajem iz spektra autizma, privatnog iskustva s bliskim osobama koje imaju poremećaj iz spektra autizma, prethodnog stečenog znanja na fakultetu i tijekom stručnih usavršavanja.

Za procjenu vlastite kompetentnosti za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma koristio se *Upitnik o samoprocjenjenoj kompetentnosti za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma* koji je kreiran za svrhe ovog istraživanja. Upitnik se sastojao od 7 čestica. Zadatak sudionika bio je procijeniti vlastitu kompetentnost za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma na ljestvici Likertovog tipa od 1 ("u potpunosti se ne odnosi na mene") do 5 ("u potpunosti se odnosi na mene").

Za procjenu stigme i znanja o autizmu koristio se *Upitnik o znanju i stigmatima prema poremećaju iz spektra autizma* (eng. *Autism Stigma and Knowledge Questionnaire – ASK-Q*) (Harrison i sur., 2017). ASK-Q se sastojao od 49 čestica koje su podijeljene na četiri podljestvice: dijagnoza/simptomi (18), etiologija (16), tretman (14) i stigma (7). Neki primjeri čestica su: „Neka djeca s autizmom ne govore“, „Autizam se može spriječiti“, „Trenutno ne postoji lijek za autizam“, „Autizam je posljedica prokletstva ili uroka koji je nanesen obitelji“. Zadatak sudionika bio je odabrati ponuđeni odgovor za svaku od čestica: „slažem se“ ili „ne slažem se“. Rezultati su se formirali po podljestvicama kao linearne kombinacije procjena čestica koje čine pojedinu podljestvicu. Prema *Modelu dijagnostičke klasifikacije* (DCM) koji su autori ovog upitnika koristili, utvrđeno je kako točni odgovori na 11 ili više čestica

sugeriraju na adekvatno znanje o samom poremećaju iz spektra autizma (podljestvica dijagnoza i etiologija), 10 ili više točnih odgovora označavaju adekvatno znanje o tretmanu i liječenju autizma, dok 3 ili više točnih odgovora označava nepostojanje stigme o autizmu. Osim potvrđene četverofaktorske strukture upitnika, potvrđena je visoka pouzdanost cijelog upitnika odnosno Cronbach alfa, koji iznosi 0.88, dok se isti za pojedinačne podljestvice kreće od 0.93 do 0.98 (Harrison i sur., 2019).

Za potrebe ovoga rada, *ASK-Q* preveden je na hrvatski jezik na način da su čestice najprije prevedene s izvornog engleskog jezika na hrvatski, a zatim iste s hrvatskog na engleski kako bi se provjerila kvaliteta prvog prijevoda.

Prikupljanje podataka

Istraživanje se provelo na odgojiteljima metodom papir/olovka unutar Dječjeg vrtića Osijek, a online putem za ostale dijelove Hrvatske radi lakšeg prikupljanja rezultata. U dogovoru s ravnateljem Dječjeg vrtića Osijek, podaci su se prikupljali grupno tijekom dva dana u terminu održavanja odgojiteljskih vijeća, na način da se istraživanje provodilo na početku sastanka. Ostalim vrtićima su se online putem poslale zamolbe za sudjelovanje u istraživanju.

U uvodnom dijelu upitnika stajala je kratka uputa kako bi se sudionicima objasnila svrha i cilj istraživanja te zatražilo dobrovoljno sudjelovanje odgojitelja u istome. Osim toga, u uputi je bilo naglašeno kako je ispunjavanje upitnika u potpunosti anonimno te da se rezultati istraživanja obrađuju isključivo na grupnoj razini i koriste u istraživačke svrhe. Također, sudionici su za dodatna pitanja, potrebnu psihološku podršku ili za povratnu informaciju o obrađenim rezultatima istraživanja dobili e-mail adresu voditeljice istraživanja kako bi ju mogli kontaktirati prema potrebi.

Zadatak odgojitelja bio je ispuniti niz od tri upitnika koji je uključivao *Upitnik o općim podacima*, *Upitnik o samoprocjenjenoj kompetentnosti za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma* te *Upitnik o znanju i stigmi o poremećaju iz spektra autizma – ASK-Q* (Harrison i sur., 2017). Potrebno vrijeme za ispunjavanje upitnika sudionicima je trebalo u prosjeku 15-20 minuta.

Nakon mjerenja, prikupljeni podaci uneseni su u zajedničku bazu podataka te obrađeni pomoću SPSS programskog paketa za statističku obradu podataka.

Rezultati i rasprava

Prije odabira statističkih postupaka za obradu podataka provjereno je jesu li zadovoljeni preduvjeti za korištenje parametrijskih testova. Pomoću Kolmogorov-Smirnovljevog testa utvrdilo se da su rezultati normalno distribuirani te pomoću Levenovog testa da postoji homogenost varijanci na primijenjenim upitnicima. Osim toga, budući da su svi rezultati izraženi na omjernoj ljestvici i da su preduvjeti o nezavisnosti mjerenja ispunjeni, opravdano je koristiti parametrijsku analizu. U daljnjoj obradi rezultata korišten je t-test za velike nezavisne uzorke i Pearsonov koeficijent korelacije.

Socio-demografski podaci sudionika

Istraživanje je provedeno na 266 odgojitelja od kojih je većina bila ženskog spola (99.2%). Raspon dobi odgojitelja kretao se od 21 do 64 godine ($M=43.05$; $SD=12.41$). Za potrebe ovog istraživanja sudionici su podijeljeni na dvije dobne skupine, na mlađe i starije. Mlađi odgojitelji su se smatrali oni koji su imali 39 ili manje godina, a stariji koji su imali 40 i više godina. Ova podjela prati definiciju rane i srednje odnosno kasne odrasle dobi (Berk, 2008). Što se tiče radnog iskustva u struci, sudionici su trebali označiti kojoj kategoriji pripadaju. Većina ih je navodila da ima 26 i više godina radnog staža ($N=78$; 29.3%) te između 6 i 15 godina ($N=74$; 27.8%), zatim je nešto manji broj bio onih koji su imali između 0 i 5 godina ($N=66$; 24.8%) i najmanji broj onih koji su imali između 16 i 25 godina ($N=48$; 18%).

Karakteristike sudionika

U ovom istraživanju ispitivale su se neke od karakteristika sudionika kako bi se dobila jasnija slika uzorka i bolje objasnili dobiveni rezultati. Osim toga, neki rezultati su se ispitivali s obzirom na različitost sudionika u odnosu na ispitivana pojedina obilježja što će biti prikazano kasnije u tekstu.

Prije početka analize ostalih karakteristika sudionika treba naglasiti kako su svi sudionici čuli za poremećaj iz spektra autizma ($N=266$, 100%).

S obzirom na neposredno iskustvo u radu s djetetom s poremećajem iz spektra autizma utvrdilo se da je 65% odgojitelja ($N=174$) imalo takvo radno iskustvo, a 35% nije ($N=94$). Što se tiče iskustva s poremećajem iz spektra autizma kod bližnjih, rezultati su obrnuti, odnosno 11.7% odgojitelj ($N=31$) ima osobu s poremećajem iz spektra autizma unutar svoje obitelji, a dok ih 88.3% ($N=235$) nema. Dakle, većina odgojitelja ima neposredno iskustvo u

radu s djecom s poremećajem iz spektra autizma, a manji broj njih ima isto takvo iskustvo unutar svoje obitelji.

Nadalje, nešto više od polovice sudionika, točnije 59.4% (N=158) odgojitelja navodi kako je imalo predavanja i kolegije na fakultetu koji su govorili o poremećaju iz spektra autizma, dok ih 40.6% (N=108) navodi da nisu imali takve sadržaje u formalnom obrazovanju. Prema detaljnijoj analizi, utvrđuje se kako se ovi odgovori razlikuju s obzirom na dob odnosno odgojitelji mlađi od 39 godina češće su navodili kako su se na fakultetu upoznali s poremećajem iz spektra autizma (87%) u odnosu na starije (40.8%).

Osim toga, htjelo se ispitati koliko odgojitelji smatraju važnima proširiti sadržaje o poremećaju iz spektra autizma unutar formalnog obrazovanja. Rezultati su pokazali kako su se gotovo svi sudionici složili da je potrebno uvrstiti više kolegija na fakultetu koji bi se posvetili tom poremećaju (N=251; 94.4%).

Oprilike polovica sudionika navodi kako su išli na dodatne seminare i edukacije o poremećaju iz spektra autizma (N=147; 55.3%), ali se gotovo svi slažu kako je potrebno organizirati i dodatne specijalizirane edukacije izvan formalnog obrazovanja koje bi mogli pohađati u sklopu svog stručnog cjeloživotnog obrazovanja (N=257; 96.6%).

Znanje i stigma odgojitelja prema poremećaju iz spektra autizma

Glavni cilj ovog istraživanja bio je ispitati znanje i stigmatu odgojitelja prema poremećaju iz spektra autizma. Prema postavljenim hipotezama očekivalo se kako će većina odgojitelja imati primjereno znanje o poremećaju iz spektra autizma te da, sukladno tome, neće imati stigmatu prema istom. Rezultati istraživanja potvrdili su navedene hipoteze odnosno utvrdili su kako su svi odgojitelji imali adekvatno znanje te da niti jedan odgojitelj nije pokazivao stigmatu prema poremećaju. Detaljnijom analizom utvrdilo se kako samo dvoje sudionika od prisutnih 266 nije imalo dobro znanje na podljestvici *Dijagnoza* i podljestvici *Etiologija* odnosno nije imalo točnih 11 ili više odgovora. Na podljestvici *Tretman i liječenje* 8 sudionika nije imalo dovoljno znanja odnosno nije imalo 10 ili više točnih odgovora. Na podljestvici *Stigma* svi su sudionici imali 3 ili više točnih odgovora, odnosno nitko nije pokazivao stigmatu prema poremećaju iz spektra autizma. Analizirajući odgovore prema pitanjima iz iste podljestvice najviše podijeljenih odgovora bilo je na pitanju *Većina djece s poremećajem iz spektra autizma pokazuju značajne teškoće i ne mogu živjeti samostalno kao odrasli* odnosno 130 odgojitelja nije točno odgovorilo na ovo pitanje, dok su na ostalim pitanjima gotovo u potpunosti svi točno odgovarali.

Iako postoji manji broj istraživanja na ovu temu, rezultati istih uglavnom su upućivali na nedostatak osnovnih znanja o poremećaju iz spektra autizma kod odgojitelja (Barned i sur., 2011; Liu i sur. 2020; Taresh i sur., 2020). Međutim, hipoteze koje su postavljene u ovom istraživanju kreirale su se prema istraživanju koje je koristilo isti upitnik, a koji je potvrdio postojanje adekvatnog znanja o poremećaju iz spektra autizma kod stručnjaka (Handayani i Pramesti, 2018). U tom istraživanju uzorak stručnjaka sadržavao je, između ostalog, učitelje, a u ovom odgojitelje. Učitelji i odgojitelji imaju vrlo sličnu akademsku pozadinu te su oba zanimanja specijalizirana za odgoj i obrazovanje djece. Sukladno tome, smatra se opravdanim koristiti ovo istraživanje kao polazište u postavljanju hipoteza.

Osim toga, s obzirom da literatura govori o povezanosti znanja i stigme prema poremećaju iz spektra autizma na način što je veće znanje to je stigma prema istome manja, u ovom istraživanju htjela se provjeriti ova povezanost (Handayani i Pramesti, 2018; Harrison, 2019; Gillespie-Lynch i sur., 2015; Obeid i sur., 2015; Someki i sur., 2018; Yu i sur., 2020). Dobiveni rezultati ukazali su postojanje statistički značajne, ali blage negativne povezanost između znanja i stigme prema poremećaju iz spektra autizma ($r=-0.29$, $p<0.05$). Niska korelacija može se objasniti postignutim vrlo visokih rezultata na dimenziji stigme odnosno nitko od sudionika nije pokazivao stigmatu, a raspršenje rezultata bilo je minimalno.

Ovo istraživanje upućuje kako su odgojitelji dovoljno informirani o karakteristikama samog poremećaja, njegovim uzrocima te koliko je moguće na njega utjecati različitom podrškom. S povećanjem opsega znanja o poremećaju iz spektra autizma raste razumijevanje i pozitivni stavovi prema osobama koje ga imaju što je ključno u radu odgojitelja. Odgojitelj je osoba koja stvara inkluzivno ozračje u skupini djece koja potiče na prihvaćanje i toleranciju prema različitostima. Odgojitelj pruža model svog ponašanja svoj drugoj djeci kako pomoći te biti podrška kada je druga osoba u potrebi. Na taj način utječe se na usvajanje vrijednosti i vrlina koje su temelj svakog ravnopravnog društva koje brine se o svim njenim dionicima. Sukladno brojnim istraživanjima, povećanjem specifičnog znanja o inkluziji ili teškoći dolazi do pozitivnih stavova prema istima (Bouillet, 2011; Park i sur., 2010; Reber i sur., 1995; Stoiber i sur., 1998). U ovom radu potvrdilo se kako se povećanjem znanja povećava vjerojatnost pozitivnih stavova odnosno smanjuje se stigma prema poremećaju. Neznanje dovodi do straha i nesigurnosti u vlastite sposobnosti za rad s djecom teškoćama u razvoju, a tako i do stigme prema samom poremećaju. Pogrešna shvaćanja i nedovoljno razumijevanje poremećaja može dovesti do socijalnog isključivanja djece koja ga imaju. Međutim, neka su istraživanja pokazala da čak unatoč nedostatnom znanju o poremećaju, odgojitelji smatraju kako je važno da se djeca s poremećajem iz spektra autizma uključuju u redovne odgojno-obrazovne

skupine (Liu i sur., 2016; Sanković, 2020). Moguće je kako mediji koji povećavaju svjesnost o prevalenciji i karakteristikama poremećaja iz spektra autizma te zakonske mjere koje potiču, ali i provode inkluziju ostavljaju snažan utjecaj na stav odgojitelja (Tareh i sur., 2020). Osim toga, porastom prevalencije poremećaja iz spektra autizma i većim prodorom inkluzije u predškolske ustanove dolazi do sve većeg uključivanja djece s istim poremećajem. Poremećaj iz spektra autizma samim time više nije nepoznanica te odgojiteljima postaje vrlo blizak i svakodnevnik. Sukladno tome, raste sve veći broj edukacija osobito preko različitih online platformi koje na taj način olakšavaju sudjelovanje. Edukacije omogućuju odgojiteljima lakše prepoznavanje, razumijevanje poremećaja te suočavanje s potencijalnim situacijama koje odgojiteljima mogu biti teške. Neke od edukacija specijalizirane su za jačanje određenih vještina u radu te učenju različitih tehnika i metoda rada koje utječu na spremnost odgojitelja za rad u inkluzivnoj skupini gdje je dijete s poremećajem iz spektra autizma. Sve te promjene od prevalencije poremećaja do veće dostupnosti edukacija postepeno utječu na stav odgojitelja prema inkluziji. U prilog ovome svjedoče novija istraživanja koja češće pronalaze pozitivan stav odgojitelja u odnosu na starija istraživanja.

S obzirom na rezultate ovog istraživanja, može se zaključiti kako su u predškolskim ustanovama u Hrvatskoj postavljeni osnovni temelji inkluzije, a to su povoljni stavovi i opća upoznatost s poremećajem. Pozitivan stav odgojitelja ključan je za uspješnu i kvalitetnu inkluziju djece s poremećajem iz spektra autizma, a dobro znanje o istom pretpostavlja veće razumijevanje i veću sigurnost vlastitih kompetencija u radu s istima.

Razlike kod odgojitelja u znanju i stigmi prema poremećaju iz spektra autizma s obzirom na neke njihove karakteristike

Idući cilj ovog istraživanja bio je ispitati postoji li statistički značajna razlika kod odgojitelja u znanju i stigmi prema poremećaju iz spektra autizma s obzirom na dob, neposredno iskustvo rada s djetetom s poremećajem iz spektra autizma te sudjelovanju na dodatnim edukacijama. Prilikom istraživanja ovog problema korišten je parametrijski postupak odnosno t-test za nezavisne uzorke.

Dob. Kako bi se ispitalo postoji li razlika između odgojitelja s obzirom na dob, odgojitelji su podijeljeni na mlađe i starije, s tim da su mlađi odgojitelji bili oni čija je kronološka dob bila manja od 39 godina, a stariji oni koji su imali 40 i više godina. Rezultati su pokazali da postoji statistički značajna razlika između mlađih i starijih odgojitelja na način da mlađi odgojitelji pokazuju veće znanje i manju stigmu prema poremećaju iz spektra

autizma u odnosu na starije odgojitelje (vidi Tablicu 1). Navedeni nalazi u skladu su s postavljenom hipotezom i s mnogim istraživanjima (de Boer i sur., 2010; Gu, 2009; Skočić Mihić, 2011). S obzirom da među sudionicima nije postojala stigma odnosno svi su sudionici imali gotovo sve odgovore točne na dimenziji stigme, ovaj rezultat govori kako se statistički značajna razlika s obzirom na dob uspjela potvrditi unatoč vrlo sličnim odgovorima kod sudionika.

Pretpostavlja se kako mlađi odgojitelji posjeduju veće razine informatičkih kompetencija te se češće služe internetom koji olakšava dostupnost potrebnih informacija. Osim toga, u ovom istraživanju mlađi su odgojitelji češće navodili kako su imali više kolegija o poremećaju iz spektra autizma u formalnom obrazovanju što svakako pridonosi većem znanju i razumijevanju samog poremećaja, a time i većim rezultatima na upitniku. Što je veće razumijevanje poremećaja to je manja stigma prema istome. Strah od promjena i nesigurnost prilikom rada s djecom s poremećajem iz spektra autizma utječe na stav odgojitelja prema inkluziji, ali time i na njegovu spremnost za rad u tim uvjetima.

Tablica 1. Razlike odgojitelja u znanju i stigmi prema poremećaju iz spektra autizma s obzirom na njihovu kronološku dob (N=266)

	Dob	M	SD	t
Znanje	Mlađi	41.36	2.908	3.538**
	Stariji	40.11	2.779	
Stigma	Mlađi	6.32	0.830	2.278*
	Stariji	6.10	0.744	

Legenda: M – aritmetička sredina, SD – standardna devijacija, t – t-test, **p<0.01, *p<0.05

Neposredno radno iskustvo. Uspoređujući rezultate između odgojitelja koji su imali neposredno iskustvo u radu s djetetom s poremećajem iz spektra autizma i onih koji nisu imali takvo iskustvo, pokazalo se da se nisu međusobno razlikovali u ukupnom rezultatu na dimenziji znanja niti na dimenziji stigme (vidi Tablicu 2). Stoga, postavljena se hipoteza odbacuje. Međutim, s obzirom na prethodno dobivene rezultate koji su pokazali da kod odgojitelja ne postoji stigma te da su svi sudionici postizali izrazito visoke rezultate uz nisku standardnu devijaciju, nije se očekivalo postojanje statistički značajne razlike na istoj dimenziji.

Prethodna istraživanja govore o značajnom utjecaju neposrednog iskustva u radu s djetetom na oblikovanje stava prema djeci s teškoćama u razvoju (Horrocks i sur., 2008; Puž, 2016; Stoiber i sur., 1998). Odgojitelji i učitelji koji su imali iskustvo u radu s djecom s

poremećajem iz spektra autizma pokazivali su veće znanje i pozitivniji stav prema inkluziji u odnosu na one koji se nisu u svom radu susreli s tom teškoćom. Neposredno iskustvo neophodno je u razvoju potrebnih vještina za rad koji samim time ojačava pozitivan stav prema inkluzivnoj praksi. S obzirom da je većina ispitivanih odgojitelja imala takvo iskustvo tijekom svog radnog staža, moguće je kako se razlika nije pronašla jer skupine nisu usporedive. Osim toga, sve je veći broj djece s poremećajem iz spektra autizma uključeno u redovne odgojno-obrazovne skupine, što znači da odgojitelji koji nisu imali u svojim skupinama dijete s poremećajem iz spektra autizma, velika je vjerojatnost da su se s njima susretali unutar vrtića te bili uključeni u neki oblik interakcije s njima. Prema tome, moguće je da razlike među ovim skupinama odgojitelja ne postoje na dimenziji znanja i stigme jer ne postoji ni razlika u iskustvu. Stavovi se formiraju na temelju iskustva bilo neposrednog bilo posrednog kontakta s objektom stava te kroz interakcije sa socijalnom okolinom. U slučaju promijenjenih uvjeta i stjecanjem novih iskustava, stavovi se mogu mijenjati pa tako i stigma prema istom (Leutar i Štambuk, 2006). Sukladno navedenom, dovoljno je imati bilo kakav kontakt s djetetom s poremećajem iz spektra autizma te biti dio socijalne okoline kako bi se utjecalo na stav.

Tablica 2. Razlike odgojitelja u znanju i stigmi prema poremećaju iz spektra autizma s obzirom na neposredno radno iskustvo s djetetom s poremećajem iz spektra autizma

	Radno iskustvo	M	SD	t
Znanje	Da	40.71	2.909	0.848
	Ne	40.39	2.934	
Stigma	Da	6.18	0.737	-0.344
	Ne	6.22	0.870	

Legenda: M – aritmetička sredina, SD – standardna devijacija, t – t-test, **p<0.01, *p<0.05

Edukacije. Odgovori odgojitelja za rad u inkluzivnim skupinama uspoređivali su se i s obzirom na sudjelovanje na stručnom usavršavanju za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma. Pokazalo se da se odgojitelji nisu statistički značajno razlikovali ni u količini znanja niti u stigmi (vidi Tablicu 3). Ovi rezultati nisu u skladu s postavljenom hipotezom, stoga se hipoteza odbacuje. Kao i u prethodnom slučaju zbog nepostojanje stigme na ukupnom rezultatu, razlika s obzirom na pohađanje edukacija nije se očekivala.

Iako neka istraživanja nisu pronašla razlike u stavovima s obzirom na pohađane edukacije, ipak većina studija navodi značajan utjecaj edukacija na oblikovanje stava prema inkluziji.

Međutim, iste studije govore kako samo specijalizirane edukacije donose promjene u znanju koje su povezane sa smanjenjem stigme prema poremećaju iz spektra autizma (Engstrand i Roll-Pettersson, 2012; Gillespie-Lynch i sur., 2015; Ling i sur., 2010; Obeid i sur., 2015). Stoga je moguće kako odgojitelji koji su sudjelovali u ovom istraživanju nisu pohađali edukacije koje su pružale dovoljno specifičnih znanja i vještina potrebnih u radu s djecom s poremećajem iz spektra autizma. Prilog tome su odgovori sudionika koji su gotovo jednoglasno složni po pitanju da su im potrebne dodatne edukacije na području poremećaja iz spektra autizma što može upućivati na to da edukacije koje su pohađali ne smatraju dovoljnim za stvaranjem kvalitetne inkluzije.

Drugo objašnjenje ovih rezultata može se objasniti kroz metodološku ograničenost ovog istraživanja. Naime, polovica sudionika ispunjavala je upitnik online putem što je ostavljalo prostora za traženjem točnog odgovora putem interneta.

Osim toga, korišteni upitnik sadržavao je čestice o poremećaju iz spektra autizma koje su moguće bile prejednostavne za ovaj uzorak sudionika. Upitnik je ispitivao opće znanje i upućenost o poremećaju s obzirom da je isti konstruiran tako da bude međukulturalno valjan. Sukladno tomu, birane su čestice koje su općenite uvriježene kako bi se moglo ispitati što veći i raznolikiji broj populacije. Unutar ovog podneblja, rezultati upućuju kako su odgojitelji dobro upoznati s općim informacijama o poremećaju iz spektra autizma neovisno o pohađanim edukacijama. Osim toga, sve veći broj odgojitelja svjedoči kako su imali kolegije o poremećaju iz spektra autizma koji zasigurno utječe na povećanje znanja o istome. Također, sve je veći utjecaj medija i stručnjaka koji sve više otvaraju ovu temu i utječu na povećanje svijesti javnosti o poremećaju iz spektra autizma. Prema tome, neovisno o pohađanju edukacija, odgojitelji u Hrvatskoj pokazuju dobro znanje o poremećaju iz spektra autizma i nemaju stigmu prema istom.

Tablica 3. Razlike odgojitelja u znanju i stigmati prema poremećaju iz spektra autizma s obzirom na pohađanje edukacija o poremećaju iz spektra autizma

	Edukacija	M	SD	t
Znanje	Da	40.82	2.798	1.427
	Ne	40.31	3.044	
Stigma	Da	6.14	0.773	-1.288
	Ne	6.26	0.797	

Legenda: M – aritmetička sredina, SD – standardna devijacija, t – t-test, **p<0.01, *p<0.05

Samoprocjenjena kompetentnost za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma

Pored znanja i stigme, za ovo istraživanje bilo je važno ispitati i subjektivnu procjenu odgojitelja o njihovoj spremnosti za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma. Dobiveni nalazi upućuju kako su odgojitelji većinom davali neutralne procjene vlastite kompetentnosti za rad u inkluzivnim skupinama odnosno imali su podvojene stavove na ukupnom rezultatu procjene vlastite sposobnosti za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma s blagom tendencijom davanja negativnih odgovora. Detaljnijom analizom frekvencije odgovora prema pojedinim česticama utvrđeno je kako je 83% odgojitelja dalo neutralne odgovore, dok se 40% smatra nedovoljno spremnima za rad u inkluzivnoj skupini s djetetom s poremećajem iz spektra autizma. U skladu s tim, 63% odgojitelja smatra da im je potrebna pomoć u radu s djetetom s poremećajem iz spektra autizma, dok ih 40% priznaje da ih je strah raditi s djetetom s poremećajem iz spektra autizma te 35.7% ima podvojene osjećaje oko istog. Po pitanju njihove sposobnosti da pridonese razvoju pojedinih vještina kod djeteta s poremećajem iz spektra autizma odgovori su većinski neutralni i podvojeni (44.4%). Slične procjene odgojitelji su davali kada ih se pitalo imaju li dovoljno znanja kako bi prilagodili svoje metode rada djetetu s poremećajem iz spektra autizma. S druge strane, 48.5% odgojitelja optimistično procjenjuju vlastita znanja za pripremu ostale djecu u odgojno-obrazovnoj skupini za dolazak djeteta s poremećajem iz spektra autizma.

Prethodna istraživanja svjedoče kako su se unatoč pozitivnim stavovima prema inkluziji i djeci s teškoćama, odgojitelji uglavnom procjenjivali nedovoljno spremnima i nekompetentnima (Barić, 2016; Loborec i Bouillet, 2012; Sanković, 2020; Skočić Mihić, 2011; Sunko, 2010; Sunko i sur., 2019). Iako su većinski odgojitelji bili neodlučni u procjeni vlastite kompetencije i spremnosti za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma, odgovori su ukazivali na sklonost davanju negativnih procjena. Prema tome, može se zaključiti kako je dobiveni rezultat djelomično u skladu s rezultatima prijašnjih studija, a time i djelomično prihvaćena postavljena hipoteza. Ovaj rezultat može ukazivati na prikrivene negativne stavove prema inkluziji djece s poremećajem iz spektra autizma i davanje socijalno poželjnih odgovora. Neki autori, naglašavaju složenost ovog problema upućujući na utjecaj otežavajućih uvjeta rada (brojnost djece u skupini, prostorno-materijalni nedostaci i sl.) (Leutar i Štambuk, 2006; Loborec i Bouillet, 2012).

Analizom pojedinih odgovora vidljiva je nespripremanost odgojitelja za rad u inkluzivnoj skupini, dok postoje nešto optimističniji odgovori po pitanju rada s ostalom djecom, odnosno pripremanje druge djece u skupini za dolazak djeteta s poremećajem iz spektra autizma (Sanković, 2020). Zabrinjavajući postotak odgojitelja priznaje osjećaj straha u radu s djetetom

s poremećajem iz spektra autizma jer ne znaju kako s njima raditi. Svi ovi odgovori, neovisno o uvjetima rada, govore o važnosti organiziranja specijaliziranih edukacija koje ih osposobljavaju za inkluzivnu praksu. Također, neka istraživanja govore koliko je odgojiteljima važna i stručna pomoć, podrška i savjetovanje od strane stručnih suradnika vrtića koji uvelike mogu olakšati proces inkluzije (Sanković, 2020; Skočić Mihić, 2011; Kudek-Mirošević i Jurčević Lozančić, 2014).

Odnos između samoprocjenjene spremnosti za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma i znanja i stigme prema istom poremećaju

Na kraju ovog istraživanja, cilj je bio ispitati postoji li i kakva je povezanost između samoprocjenjene kompetentnosti za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma i znanja i stigme prema istom poremećaju. Prilikom istraživanja ovog problema korišten je Pearsonov koeficijent korelacije. Rezultati su potvrdili kako nema statistički značajne povezanosti između navedenih faktora. Međutim, detaljnijom analizom dobivena je statistički značajna povezanost između samoprocjenjene spremnosti i podljestvice *Etiologija*. Korelacija između tih faktora je blaga i pozitivna što znači da što su odgojitelji imali veće znanje na podljestvici *Etiologija* to su se bolje procjenjivali na upitniku spremnosti ($r=0.127$, $p<0.05$). Drugim riječima, odgojitelji koji su više upoznati s uzrokom samog poremećaja, doživljavali su se kompetentnijima za rad s tom djecom. Međutim, ovdje valja naglasiti kako je riječ o vrlo blagoj, gotovo nezatnoj povezanosti iako bi se ovaj rezultat mogao objasniti kroz činjenicu da što je bolje razumijevanje uzroka djetetova ponašanja, to ga je lakše prihvatiti i time prilagođavati svoj pristup i metode rada. Detaljnijom analizom ispitalo se postoji li razlika među odgojiteljima s obzirom na dob, pohađane edukacije i neposredno radno iskustvo. Obrnuto dobivenim rezultatima na dimenziji znanja i stigme prema poremećaju iz spektra autizma, na ovoj dimenziji statistički značajna razlika nije se pronašla s obzirom na dob, ali je s obzirom na pohađane edukacije i neposrednog radnog iskustva.

Zbog ukupnog rezultata, koji ne potvrđuje postojanje korelacije među ispitivanim dimenzijama, postavljena hipoteza se odbacuje. Stigma i znanje o poremećaju iz spektra autizma ne ovisi o samoprocjenjenoj kompetentnosti odgojitelja za rad s djecom koji imaju taj poremećaj. Iako prethodna istraživanja nisu ispitivala ovakvu vrstu povezanosti, ovi rezultati se mogu donekle usporediti sa studijama koja su pokazala kako je unatoč nedostatnom znanju o poremećaju postojao pozitivan stav odgojitelja prema djeci s teškoćama, a kad je postojao pozitivan stav prema inkluziji svejedno su se osjećali nedovoljno kompetentnima (Barned i sur., 2011; Liu i sur., 2016). Znanje dovodi do pozitivnog stava prema poremećaju, ali ne

stvara osjećaj sigurnosti u vlastite sposobnosti za rad. Moguće je da znanja koja su se ispitivala ovim upitnikom su suviše općenita te ne ispituju znanja važna za rad s tako specifičnom i osjetljivom populacijom. Kao što je već spomenuto, upitnik je kreiran kako bi se uspostavila međukulturalna valjanost i time se zaključilo kako su odgojitelji na području Hrvatske vrlo dobro upoznati sa svim općim podacima o poremećaju iz spektra autizma. No znanje koje nije ispitivano, a koje je ključno za stvaranje osjećaja spremnosti je specijalizirano znanje koje uključuje metode i načine rada s djecom s poremećajem iz spektra autizma (Park i sur., 2010; Stoiber i sur., 1998).

S obzirom na metodološka ograničenja ovog upitnika, bilo bi dobro ispitati znanja odgojitelja s drugim upitnikom te dodatno provjeriti ovu hipotezu i utvrditi radi li se uistinu o tome da nema nikakvog odnosa između količine znanja, stigme i samoprocjenjene spremnosti. Budući da je statistički postupak potvrdio da postoji razlika između odgojitelja s obzirom na pohađanje edukacija u samoprocjenjenoj spremnosti za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma, potvrđuje se prethodno postavljena sumnja odnosno ovaj upitnik nije sadržavao pitanja koja utječu na kompetencije odgojitelja za rad u inkluzivnoj skupini. Isto tako, potvrdilo se kako neposredno iskustvo u radu s djetetom s poremećajem iz spektra autizma pozitivno djeluje na samoprocjenjene kompetencije odgojitelja, dok se kod znanja i stigme nije pronašao taj utjecaj. Utjecaj edukacije i neposrednog iskustva na spremnost za rad u inkluzivnim odgojno-obrazovnim skupinama potvrđuje se u brojnim istraživanjima (Loborec i Bouillet, 2012; Sanković, 2020; Skočić Mihić, 2011).

Osim sve veće medijske osviještenosti o poremećaju iz spektra autizma koja je vjerojatno pridonijela dobrim procjenama odgojitelja na upitniku znanja, odgojitelji su se s istim poremećajem susretali i u svom formalnom obrazovanju. Više od polovice sudionika je odgovorilo kako su imali predavanja na fakultetu o poremećaju iz spektra autizma. Stoga, odgojitelji pokazuju dobro znanje i dobru opću informiranost, no ne i dovoljnu spremnost za rad s istima. Iako im je teorija poznata, nedostaju im tehnike i metode rada s tom djecom koja bi im povećala osjećaj kompetentnosti. Ukoliko edukacije ne pružaju dovoljno iskustvenih radionica, odgojiteljima će nedostajati vještine za rad u inkluzivnim skupinama koje utječu na njihovu spremnost (Sukbunpant i sur., 2013). Druga istraživanja potvrđuju kako odgojitelji nisu zadovoljni kompetencijama koje stječu za rad s djecom s teškoćama tijekom svog studija, što negativno doprinosi njihovom samopouzdanju. Oni ističu nezadovoljstvo i brojem nastavnih sati u području rada s djecom s teškoćama (Lončarić, 2016). Slični rezultat dobiven je i u ovom istraživanju gdje odgojitelji ističu potrebu za dodatnim edukacijama što govori o potrebi mijenjanja pristupa u formalnom obrazovanju. Važno je uzeti u obzir ove rezultate i u

skladu s tim prilagođavati potrebe odgojitelja u inicijalnom obrazovanju i u kasnijem stručnom usavršavanju kako bi se time utjecalo na podizanje kvalitete inkluzivne prakse. Odgojitelj je ključna osoba u kreiranju inkluzivnog okruženja u odgojno-obrazovnoj instituciji i zato je važno osposobiti ga za rad u različitim uvjetima kako bi mogao dati svoj maksimum u rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma.

Doprinosi i ograničenja istraživanja

Ovaj rad imao je cilj ispitati kakvo je znanje odgojitelja u Hrvatskoj o poremećaju iz spektra autizma te postoji li stigma prema istome. Također, htjelo se provjeriti ovisno li ovi faktori s obzirom na određene karakteristike. Iako do danas postoje razna istraživanja kako inozemna tako i u Hrvatskoj o ispitivanju stavova odgojitelja prema inkluziji djece s teškoćama u razvoju i njihovoj spremnosti za rad, mali broj njih ispituje odnos prema poremećaju iz spektra autizma. Osim toga, ovo istraživanje primarno se usmjerilo na ispitivanju znanja i stigme. Stigma se u ovom slučaju definira kao pogrešna uvjerenja o poremećaju iz spektra autizma koja mogu dovesti do socijalnog isključivanja tih osoba. U nekoj većoj klasifikaciji stigma bi podrazumijevala postojanje negativnog stava te se ona kao takva u ovom istraživanju i objašnjavala kroz dobivene rezultate. Međutim, valja napomenuti kako korišteni upitnik nije sadržavao subjektivne osjećaje o poremećaju iz spektra autizma, odnosno nije uzimao emocionalnu komponentu koja se koristi u ispitivanju stavova, već je ispitivao znanje činjenica vezanih uz konkretan poremećaj. Utoliko se ovo istraživanje razlikuje od ostalih jer uzima u obzir koliko su odgojitelji uistinu upoznati s poremećajem iz spektra autizma i imaju li stigmatu prema istome s obzirom na znanja koja imaju. Znanje uklanja strah od nepoznatog, poboljšava razumijevanje, a time i olakšava prihvaćanje drugoga. Što je veće znanje, to je stigma prema istome manja. Kvalitetna odgojno-obrazovna praksa podrazumijeva da svi njeni članovi imaju pozitivne stavove prema poremećaju iz spektra autizma koji se povećavaju educiranjem.

Prije samog tumačenja rezultata ovog istraživanja, postoji nekoliko ograničenja koja valja uzeti u obzir. Najprije, podaci su prikupljeni na prigodnom uzorku ovisno o motivaciji odgojitelja. Također, postoji nedovoljna raspršenost samih sudionika što znači da je upitna generalizacija rezultata. Polovica ispitanih je iz Osijeka, a druga polovica obuhvaća ostale dijelove Hrvatske. Osim toga, dio sudionika ispunjavao je upitnik metodom papir-olovka, a

dio je bio online. Sudionici koji su bili online imali su mogućnost provjere odgovora na internetu.

Pri uspoređivanju nekih skupina s obzirom na neke karakteristike postojao je veliki nesrazmjer koji je mogao utjecati na rezultate i time prikriti djelovanje nekih faktora.

Upitnik ASK-Q prvi put se koristio u Hrvatskoj na odgojiteljima. Nužno je razumjeti kako je isti konstruiran kako bi ispitivao znanje i stigmatu diljem svijeta u različitim kulturama. Njegova pouzdanost ostala je visoka neovisno o populaciji na kojoj je korišten. Čestice su oblikovane tako da uzimaju u obzir važne karakteristike o poremećaju iz spektra autizma, ali i opće poznata pogrešna uvjerenja o istome. Odgojitelji u Hrvatskoj pokazali su dobru teorijsku podlogu i nisu imali pogrešna uvjerenja odnosno nisu imali stigmatu. Međutim, kako je upitnik osmišljen da se koristi na većoj populaciji, nije sadržavao čestice koje su nužne odgojiteljima za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma. Ta specifična znanja i vještine su ključne u jačanju njihove spremnosti za rad. Unatoč, jako dobrim ostvarenim rezultatima, odgojitelji i dalje navode kako smatraju da im je potrebno više predmeta na fakultetu i više stručnih usavršavanja na istome. Stoga, preporuka za iduća istraživanja jest uključiti specifična znanja i metode rada s djecom s poremećajem iz spektra autizma kako bi se dobila još detaljnija slika njihove spremnosti i područja rada na sebi. Svakako, i ovo istraživanje se slaže s mnogima koji preporučuju promjene u inicijalnom obrazovanju odgojitelja. Potrebno je proširiti teme o djeci s poremećajem iz spektra autizma u svim pedagoškim i metodičkim kolegijima tako da sadržavaju dovoljno teorijskih i praktičnih zadataka kako bi se povećala spremnost odgojitelja za rad s istima. Ključne su iskustvene radionice te metode i tehnike za rad u inkluziji pri osposobljavanju odgojitelja za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma. imamo obvezu pružiti im svoj maksimum kako bi optimizirali njihov rast i razvoj te ih povezali sa zajednicom. Osim toga, kako bi provjerio utjecaj edukacije, u budućim istraživanjima predlaže se organizacija ciklusa specijaliziranih predavanja i vježbi te provjera stavova i samoprocjenjene spremnosti za rad prije i poslije održanih edukacija.

Zaključak

Istraživanja potvrđuju sve veću prevalenciju poremećaja iz spektra autizma, a zakoni sve se više promiču i potiču inkluzivnu praksu u odgojno-obrazovnim institucijama s ciljem pružanja jednake mogućnosti obrazovanja za sve članove društva. Sukladno tome, dolazi do sve većeg

uključivanja djece s poremećajem iz spektra autizma u redovne odgojno-obrazovne skupine. Stoga je važno da odgojitelji kao glavni akteri u stvaranju inkluzije budu stručno osposobljene osobe koje znaju raditi s djecom s poremećajem iz spektra autizma.

Glavni cilj ovog istraživanja bio je ispitati kakvo je znanje i postoji li stigma odgojitelja prema poremećaju iz spektra autizma u predškolskim ustanovama u Hrvatskoj. Drugi cilj bio je ispitati postoji li razlike između odgojitelja s obzirom na dob, neposredno radno iskustvo s djetetom s poremećajem iz spektra autizma te pohađanje edukacija. I na kraju, treći cilj bio je ispitati percepciju odgojitelja o vlastitoj spremnosti za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma te utvrditi postoji li povezanost između znanja i stigme odgojitelja i njihove samoprocjenjene kompetencije za rad s istom djecom.

U skladu s očekivanjima, dobiveni rezultati potvrdili su da kod odgojitelja postoji dobro poznavanje poremećaja iz spektra autizma i ne postoji stigma prema istome. Znanje o poremećaju iz spektra autizma i stigma u međusobnoj su blago negativnoj korelaciji što znači da odgojitelji koji pokazuju veće znanje to manje imaju pogrešnih uvjerenja odnosno stigmatu prema poremećaju. Nadalje, statistički značajna razlika u znanju i stigmi pronašla se s obzirom na kronološku dob odgojitelja. Utvrdilo se da mlađe odgojiteljice imaju veće znanje i manju stigmatu prema poremećaju iz spektra autizma u odnosu na starije odgojiteljice što je u skladu s postavljenom hipotezom. Međutim, ostale razlike među sudionicima nisu se uspjele potvrditi kako se pretpostavljalo na početku istraživanja.

Na upitniku o percepciji vlastite sposobnosti za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma odgojitelji su većinom davali neutralne procjene s blagom tendencijom davanja negativnih odgovora. Drugim riječima, odgojitelji su se osjećali neodlučno i nespremno kada su bile u pitanju njihove kompetencije. Ovime se djelomično potvrdila postavljena hipoteza. Međutim, nije se pronašla korelacija između samoprocjenjene kompetentnosti i znanja i stigme prema poremećaju iz spektra autizma. Preporučuju se buduća istraživanja koja će ispitivati specifična znanja o poremećaju iz spektra autizma koja obuhvaćaju metode i tehnike rada s tom djecom te provođenje edukacija s istom temom kako bi se ispitaio utjecaj edukacije na testu znanja i kako isto znanje utječe na osjećaj spremnosti za rad s djecom s poremećajem iz spektra autizma.

Literatura

- Američka Psihijatrijska Udruga (2013). *Dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje, DSM-V*. Ur. hrvatskog izdanja: Vlado Jukić i Goran Arbanas. Zagreb: Naklada Slap.
- Avramidis, E., Bayliss, P. i Burden, R. (2000). A survey into mainstream teachers' attitudes towards the inclusion of children with special educational needs in the ordinary school in one local education authority. *Educational psychology*, 20(2), 191-211. <https://doi.org/10.1080/713663717>
- Barned, N. E., Knapp, N. F. i Neuharth-Pritchett, S. (2011). Knowledge and Attitudes of Early Childhood Preservice Teachers Regarding the Inclusion of Children With Autism Spectrum Disorder. *Journal of Early Childhood Teacher Education*, 32(4), 302–321. <https://doi.org/10.1080/10901027.2011.622235>
- Barić, L. (2016). *Odgojno-obrazovni pristupi djece iz spektra autizma u inkluzivnom vrtiću*. Završni rad. Sveučilište u Zagrebu. Učiteljski fakultet. Katedra za pedagogiju i didaktiku.
- Bender, W. N., Vail, C. O. i Scott, K. (1995). Teachers attitudes toward increased mainstreaming: Implementing effective instruction for students with learning disabilities. *Journal of Learning Disabilities*, 28(2), 87–94. <https://doi.org/10.1177/002221949502800203>
- Benjak, T. (2021). *Izješće o osobama s invaliditetom u Republici Hrvatskoj*. Hrvatski zavod za javno zdravstvo, Zagreb.
- Berk, L.E. (2008). *Dječja razvojna psihologija*. Naklada Slap.
- Bouillet, D. (2011). Kompetencije odgojitelja djece rane i predškolske dobi za inkluzivnu praksu. *Pedagogijska istraživanja*, 8 (2), 323-340.
- Bujas Petković, Z. (1995). Autistični poremećaj: dijagnoza i tretman. *Paediatrica Croatica*, 39 (4), 213-216.
- Bujas Petković, Z. i Frey Škrinjar, J. (2010). *Poremećaji autističnog spektra: Značajke i edukacijsko-rehabilitacijska podrška*. Školska knjiga.

- Campbell, J., Gilmore, L. i Cuskelly, M. (2003). Changing student teachers' attitudes towards disability and inclusion. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 28, 369–379. <https://doi.org/10.1080/13668250310001616407>
- Center for Disease Control and Prevention. (2021). Prevalence and Characteristics of Autism Spectrum Disorder AMong Children Age Years – Autism and and Developmental Disabilities Monitoring Network, 11 Sites, United States, 2010. *Morbidity and Mortality Weekly Report*, 70(11), 1-20. <https://www.cdc.gov/mmwr/volumes/70/ss/pdfs/ss7011a1-H.pdf>
- Cepanec, M., Šimleša, S. i Stošić, J. (2015). Rana dijagnostika poremećaja iz autističnog spektra – teorija, istraživanja i praksa. *Klinička psihologija*, 8(2), 203-224.
- Chawarska, K., Klin, A., Paul, R. i Volkmar, F. (2007). Autism Spectrum Disorder in the Second Year: Stability and Change in Syndrome Expression. *Journal Of Child Psychology And Psychiatry*, 48(2), 128-138. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2006.01685.x>
- Chung, W., Chung, S., Edgar-Smith, S., Palmer, R. B., Delambo, D. i Huang, W. (2015). An Examination of in-service teacher attitudes toward students with Autism Spectrum Disorder: Implications for professional practice. *Current Issues in Education*, 18(2), 1-11.
- Cheng, Y. L. (2001). Perceptions of Inclusion by Kindergarten Teachers and Parents in Taiwan. *Journal of Pingtung Teachers College*, 15, 259-292.
- Davidovitch, M., Levit-Binnun, N., Golan, D. i Manning-Courtney, P. (2015). Late diagnosis of autism spectrum disorder after initial negative assessment by a multidisciplinary team. *Journal of Developmental and Behavioral Pediatrics*, 36, 227-234. <https://doi.org/10.1097/DBP.0000000000000133>
- de Boer, A., Pijl, S.J., Minnaert, A. (2011). Regular primary schoolteachers' attitudes towards inclusive education: a review of the literature. *International Journal of Inclusive Education*, 15(3), 331–353. <https://doi.org/10.1080/13603110903030089>
- Diamond, K. E. (2001). Relationships among young children's ideas, emotion understanding and social contact with classmates with disabilities. *Topisc in Early Childhood Special Education*, 21, 104-113. <https://doi.org/10.1177/027112140102100204>

- Engstrand, R. Z. i Roll-Pettersson, L. (2012). Inclusion of preschool children with autism in Sweden: Attitudes and perceived efficacy of preschool teachers. *Journal of Research in Special Educational Needs*, 14(3), 170–179. <https://doi.org/10.1111/j.1471-3802.2012.01252.x>
- Ferraioli, S. J. i Harris, S. L. (2011). Effective educational inclusion of students on the autism spectrum. *Journal of Contemporary Psychotherapy*, 41(1), 19–28. <https://doi.org/10.1007/s10879-010-9156-y>
- Forlin, C., Douglas, G., Hattie, J. (1996). Inclusive practices: How accepting are teachers? *International Journal of Disability, Development and Education*, 43(2), 119- 133. <https://doi.org/10.1080/015665596043020>
- Fung, L. K. i Hardan, A. Y. (2014). Autism in DSM-V under the microscope: Implications to patients, families, clinicians, and researchers. *Asian Journal of Psychiatry*, 11, 93-97. <https://doi.org/10.1016/j.ajp.2014.08.010>
- García-Primo, P., Hellendoorn, A. Charman, T., Roeyers, H. Dereu, M., Roge, B., Baduel, S., Muratori, F. Narzisi, A., Van Daalen, E., Moilanen, I., Posada de la Paz, M. i Canal-Bedia, R. (2014). Screening for autism spectrum disorders: state of the art in Europe. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 23(11), 1005-2021. <https://doi.org/10.1007/s00787-014-0555-6>
- Gillespie-Lynch, K., Brooks, P. J., Someki, F., Obeid, R., Shane-Simpson, C., Kapp, S. K., Daou, N. i Smith, D. S. (2015). Changing college students' conceptions of autism: An online training to increase knowledge and decrease stigma. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 45, 2553-2566. <https://doi.org/10.1007/s10803-015-2422-9>
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall Inc.
- Golla, S. i Evans, P. (2015). Metabolic and Genetic Causes of Autism. *Rosenberg's Molecular and Genetic Basis of Neurological and Psychiatric Disease*, 209–217. <http://dx.doi.org/10.1016/B978-0-12-410529-4.00019-X>
- Gu, D. (2009). *Teachers' attitudes toward kindergarten inclusion in China*. The Pennsylvania State University. Dissertation.
- Handayani M.H. i Pramesti P.P. (2018). Stigma and Knowledge about Autism Spectrum Disorder among Parents and Professionals in Indonesia. *International Conference on*

- Psychology in Health, Educational, Social, and Organizational Settings*, 97-100.
<https://doi.org/10.5220/0008585800970100>
- Harrison, A. J., Bradshaw, L. P., Naqvi, N. C., Paff, M. L. i Campbell, J. M. (2017). Development and psychometric evaluation of the autism stigma and knowledge questionnaire (ASK-Q). *Journal of Autism Developmental Disorder* 47(10), 3281-3295.
<https://doi.org/10.1007/s10803-017-3242-x>
- Harrison, A. J., Slane, M. M., Hoang, L. i Campbell, J. M. (2017). An International review of autism knowledge assessment measures. *Autism*, 21(3), 262–275.
<https://doi.org/10.1177/1362361316638786>
- Harrison, A. J., Paff, M. L. i Kaff, M. S. (2019). Examining the psychometric properties of the autism stigma and knowledge questionnaire (ASK-Q) in multiple contexts. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 57, 28–34. <https://doi.org/10.1016/j.rasd.2018.10.002>
- Hodkinson, A. (2005). Conception and misconceptions of inclusive education – one year on. *Research in Education*, 76, 43-55. <https://doi.org/10.7227/RIE.76.4>
- Horrocks, J. L., White, G. i Roberts, L. (2008). Principal’s attitudes regarding inclusion of children with autism in Pennsylvania public schools. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 38, 1462–1473. <https://doi.org/10.1007/s10803-007-0522-x>
- Huskin, P. R., Reiser-Robbins, C. i Kwon, S. (2017). *Attitudes of Undergraduate Students Toward Persons With Disabilities: Exploring Effects of Contact Experience on Social Distance Across Ten Disability Types*. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 003435521772760. <https://doi.org/10.1177/0034355217727600>
- Jerković, L. (2021). Stavovi odgojitelja prema inkluziji. Diplomski rad. Sveučilište u Zadru. Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja – Odsjek za predškolski odgoj.
- Jones, S. C., Akram, M., Gordon, C. S., Murphy, N. i Sharkie, F. (2021). *Autism in Australia: Community Knowledge and Autistic People’s Experiences*. *Journal of Autism and Developmental Disorders*. <https://doi.org/10.1007/s10803-020-04819-3>
- Killoran, I., Tymon, D. i Frempong, G. (2007). Disabilities and inclusive practices within Toronto preschools. *International Journal of Inclusive Education*, 11(1), 81–95.
<https://doi.org/10.1080/13603110500375473>

- Kim, Y. S., Fombonne, E., Koh, Y. J., Kim, S. J., Cheon, K. A., Leventhal, B. L. (2014). A comparison of DSM-IV pervasive developmental disorder and DSM-5 autism spectrum disorder prevalence in an epidemiologic sample. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 53(5), 500–508. <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2013.12.021>
- King, M. i Bearman P. (2009). Diagnostic change and the increased prevalence of autism. *International Journal of Epidemiology*, 38(5), 1224–1234. <https://doi.org/10.1093/ije/dyp261>
- Kleinman, J. M., Ventola, P. E., Pandey, J., Verbalis, A. D., Barton, M., Hodgson, S., Green, J., Dumont-Mathieu, T., Robins, D.L. i Fein, D. (2008). Diagnostic Stability in Very Young Children with Autism Spectrum Disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 38, 606-615. <https://doi.org/10.1007/s10803-007-0427-8>
- Kudek Mirošević, J. i Jurčević Lozančić, A. (2014). Stavovi odgojitelja i učitelja o provedbi inkluzije u redovitim predškolskim ustanovama i osnovnim školama. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 50(2), 17-29.
- Leutar, Z. i Štambuk, A. (2006). Stavovi mladih prema osobama s tjelesnim invaliditetom. *Revija za sociologiju*, 37(1-2), 91-102.
- Lindgren, S. i Doobay, A. (2011). *Evidence-Based Interventions for Autism Spectrum Disorders*. University of Iowa Children's Hospital, Center for Disabilities and Development Iowa, Department of Human Services.
- Lieber, J., Capell, K. Sandall, S. Wolfberg, P., Horn, E. i Beckman, P. (1998). Inclusive preschool programs: teacher's beliefs and practice. *Early Childhood Research Quarterly*, 13(1), 87-105. [https://doi.org/10.1016/S0885-2006\(99\)80027-1](https://doi.org/10.1016/S0885-2006(99)80027-1)
- Ling, C. Y., Mak, W. W. i Cheng, J. N. (2010). Attribution model of stigma towards children with autism in Hong Kong. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 23(3), 237-249. <https://doi.org/10.1111/j.1468-3148.2008.00456.x>
- Liu, Y., Li, J., Zheng, Q., Zaroff, C. M., Hall, B. J., Li, X. i Hao, Y. (2016). Knowledge, attitudes, and perceptions of autism spectrum disorder in a stratified sampling of preschool teachers in China. *BMC Psychiatry*, 16(1), 142–154. <https://doi.org/10.1186/s12888-016-0845-2>
- Loborec, M. i Bouillet, D. (2012). Istraživanje procjena odgajateljica o mogućnosti inkluzije djece s ADHD-om u redovni program dječjih vrtića. *Napredak 1*, 21-38.

- Ljubešić, M. (2003). Od teorijskih ishodišta do primjene: Model dijagnostičko savjetodavnog praćenja ranoga dječjega razvoja i podrške obitelji s malom djecom. U M. Ljubešić (Ur.), *Biti roditelj: Model dijagnostičko-savjetodavnog praćenja ranoga dječjeg razvoja i podrške obitelji s malom djecom* (str. 7-27). Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- Ljubetić, M. (2001). *Važno je znati kako živjeti: rano otkrivanje poremećaja u ponašanju predškolske djece*. Alinea.
- May, T., Sciberras, E., Brignell, A. i Williams, K. (2017). Autism spectrum disorder: Updated prevalence and comparison of two birth cohorts in a nationally representative Australian sample. *BMJ Open*, 7(5), 1–9. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2016-015549>
- Međunarodna klasifikacija bolesti i srodnih zdravstvenih problema – jedanaesta verzija* (MKB-11). (2018). Dostupno na: <https://www.who.int/standards/classifications/classification-of-diseases>.
- Nacionalni dokument okvira za poticanje prilagodbu iskustava učenja te vrednovanja postignuća djece i učenika s teškoćama (2017). Ministarstvo znanosti i obrazovanja, Prijedlog nakon javne rasprave.
- Najman Hižman, E., Leutar, Z. i Kancijan, S. (2008). Stavovi građana prema osobama s invaliditetom u Hrvatskoj u usporedbi s Europskom unijom. *Socijalna ekologija* 17(1), 71-93.
- Nikolarazi, M., Kumar, P., Favazza, P., Sideridis, G. Koulousiou, D. i Riall, A. (2005). A Cross-cultural Examination of Typically Developing Children's Attitudes toward Individuals with Special Needs. *International Journal of Disabilities, Development and Education*, 2(2),101-109. <https://doi.org/10.1080/10349120500086348>
- Obeid, R., Daou, N., DeNigris, D., Shane-Simpson, C., Brooks, P. J. i Gillespie-Lynch, K. (2015). A cross-cultural comparison of knowledge and stigma associated with autism spectrum disorder among college students in Lebanon and the United States. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 45(11). 3520–3536. <https://doi.org/10.1007/s10803-015-2499-1>
- Park, M., Chitiyo, M. i Choi, Y. (2010). Examining pre-service teachers attitudes towards children with autism in the USA. *Journal of Research in Special Educational Needs*, 10(2), 107–114. <https://doi.org/10.1111/j.1471-3802.2010.01150.x>

- Pinoza Kukurin, Z. (1999). Učitelj i učenici s posebnim potrebama u redovnoj osnovnoj školi, U: Rošia, V. (Ur.), Zbornik radova: *Nastavnik-čimbenik kvalitete u odgoju i obrazovanju* (str. 456-459). Filozofski fakultet u Rijeci.
- Popčević, K., Ivšac Pavliša, J., Bohaček, A., Šimleša, S. i Bašić B. (2016). Znanstveno utemeljene intervencije kod poremećaja iz spektra autizma. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 52(1), 100-113. <https://doi.org/10.31299/hrri.52.1.9>
- Puž, A. (2016). *Zapažanja i stavovi odgajatelja o djeci s autizmom*. Završni rad. Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti.
- Radovančić, B. (1985). Stavovi nastavnika prema odgojno-obrazovnoj integraciji djece s oštećenim sluhom. *Defektologija*, 21(2), 49-62.
- Reber, C. K., Marshak, L. E. i Glor-Scheib, S. (1995). *Attitudes of preservice teachers toward students with disabilities: Do practicum experiences make a difference?* Paper presented at the Annual Meeting of American Educational Research Association, San Francisco, CA.
- Remschmidt, H. (2009). *Autizam: pojavni oblici, uzroci, pomoć*. Naklada Slap.
- Robins, D. L., Casagrande, K., Barton, M., Chen, C. M. A., Dumont-Mathieu, T., Fein, D. (2014). Validation of the Modified Checklist for Autism in Toddlers, Revised with Follow-up (M CHAT-R/F). *Pediatrics*, 133, 37-45. <https://doi.org/10.1542/peds.2013-1813>
- Rose, D.F. i Smith, B.J. (1993). Preschool mainstreaming: Attitude barriers and strategies for addressing them. *Young Child*, 48(4), 59-62.
- Rudelić, A., Pinoza Kukurin, Z. i Skočić Mihić, S. (2013). Stručna znanja i materijalni resursi u inkluziji: stanje i perspektive. *Napredak* 154(1-2), 131-148.
- Rynkiewicz, A., Schuller, B., Marchi, E., Piana, S., Camurri, A., Lassalle, A. i Baron-Choen, S. (2016). An investigation of the 'female camouflage effect' in autism using a computerized ADOS-2 and test of seks/gender differences. *Molecular Autism* 7(10), 1-8. <https://doi.org/10.1186/s13229-016-0073-0>
- Sanković, Ž. (2020). Samoprocjena kompetencija odgajatelja za rad s djecom s poremećajima spektra autizma. Završni rad. Sveučilište u Zagrebu. Učiteljski fakultet, Odsjek za odgojiteljski studij, Čakovec.

- Skočić Mihić, S. (2011). *Spremnost odgajatelja i faktori podrške za uspješno uključivanje djece s teškoćama u rani i predškolski odgoj i obrazovanje*. Doktorska disertacija, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet u Zagrebu.
- Someki, F., Torii, M., Brooks, P.J., Koeda, T. i Gillespie-Lynch, K. (2018). Stigma associated with autism among college students in Japan and the United States: an online training study. *Research in Developmental Disabilities*, 76, 88-98. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2018.02.016>
- Steinbrenner, J.R., Hume, K., Odom, S.L., Morin, K.L., Nowell, S.W., Tomaszewski, B., Szendrey, S., McIntyre, N.S., Yücesoy-Özkan, Ş. i Savage, M.N. (2020). *Evidence-Based Practices for Children, Youth, and Young Adults with Autism*. National Clearinghouse on Autism Evidence and Practice Review Team.
- Steiner, A. M., Goldsmith, T. R., Snow, A. V. i Chawarska, K. (2012). Practitioner`s guide to assessment of autism spectrum disorders in infants and toddlers. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 42, 1183-1196. <https://doi.org/10.1007/s10803-011-1376-9>
- Stoiber, K., Gettinger, M. i Goetz, D. (1998). Exploring factors influencing parents and early childhood practitioners' beliefs about inclusion. *Early Childhood Research Quarterly*, 13(1), 107–24. [https://doi.org/10.1016/S0885-2006\(99\)80028-3](https://doi.org/10.1016/S0885-2006(99)80028-3)
- Sukbunpant, S., Arthur-Kelly, M. i Dempsey, I. (2013). Thai preschool teachers' views about inclusive education for young children with disabilities. *International Journal of Inclusive Education*, 17(10), 1106–1118. <https://doi.org/10.1080/13603116.2012.741146>
- Sunko, E. (2010). Inkluzija djece s autizmom s gledišta odgojitelja. *Školski vjesnik*, 59(1), 113-126.
- Sunko, E., Rogulj, E. i Živković, A. (2019). Kindergarten Teachers' Competences Regarding the Inclusion of Children with Autism Spectrum Disorder in Early Childhood and Preschool Education Institutions. *Croatian Journal of Education*, 21(1), 181-197. <https://doi.org/10.15516/cje.v21i0.3433>
- Taresh, S. M., Ahmad, N. A., Roslan, S. i Ma'rof, A. M. (2020). Preschool Teachers' Beliefs towards Children with Autism Spectrum Disorder (ASD) in Yemen. *Children*, 7(10), 170. <https://doi.org/10.3390/children7100170>

- van Kessel, R., Steinhoff, P., Varga, O., Breznošć' akov' a, D., Czabanowska, K., Brayne, C. i Roman-Urrestarazu, A. (2020). Autism and education—Teacher policy in Europe: Policy mapping of Austria, Hungary, Slovakia and Czech Republic. *Research in Developmental Disabilities, 105*. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2020.103734>
- Varlier, G., Vuran, S. (2006). The views of preschool teachers about integration. *Educational Sciences: Theory & Practice, 6*(2), 578-585. <https://doi.org/10.4236/oalib.1109136>
- Vaughn, S., Schumm, J. S., Jallad, B., Slusher, J. i Saumell, L. (1996). Teachers' views of inclusion. *Learning Disabilities Research & Practice, 11*(2), 96-106.
- Volkmar, F., Siegel, M., Woodbury-Smith, M., King, B., McCracken, J. i State, M. (2013). Practice parameter for the assessment and treatment of children and adolescents with autism spectrum disorder. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 53*(2), 237-257. <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2013.10.013>
- Weintraub, K. (2011). The prevalence puzzle: autism counts. *Nature, 479*, 22-24. <https://doi.org/10.1038/479022a>
- Woolfenden, S., Sarkozy, V., Ridley, G. i Williams, K. (2012). A systematic review of the diagnostic stability of Autism Spectrum Disorder. *Research in Autism Spectrum Disorders, 6*, 345-354. <https://doi.org/10.1016/j.rasd.2011.06.008>
- Yu, L., Stronach, S. i Harrison, A. J. (2020). Public knowledge and stigma of autism spectrum disorder: Comparing China with the United States. *Autism, 1-15*. <https://doi.org/10.1177/1362361319900839>